

Achtergronden bij Lont

John Luteijs voor Uitgeverij Schokland, november 2011

Veel informatie die u hier aantreft is gewonnen uit Wikipedia, Youtube en (hand)boeken over de Duitse geschiedenis. Mocht u op- en aanmerkingen, correcties of aanvullingen hebben, dan stellen wij het erg op prijs die van u te vernemen. U kunt uw commentaar sturen aan info@uitgeverijchokland.nl

INLEIDING

Lont van Franz Josef Degenhardt is geen autobiografie. Maar veel van wat Degenhardt beschrijft zou zich werkelijk kunnen hebben afgespeeld. Niet alleen de gebeurtenissen die Degenhardt schetst zijn vaak zeer realistisch, dit geldt in nog sterkere mate voor de achtergrond van de verhalen. Namen, liedjes, gebeurtenissen, plaatsen, jaartallen etc. die Degenhardt noemt zijn aan de werkelijkheid ontleend. De achtergrond hiervan willen we in deze inleiding en de annotaties toelichten.

Over de periode van de Tweede Wereldoorlog, wat daaraan vooraf ging, de oorzaken, gebeurtenissen en gevolgen, zijn bibliotheken vol geschreven en nog steeds verschijnen er vele publicaties over. In deze inleiding en annotaties gaat het er niet om een beeld te schetsen van de nazitijd, maar uitsluitend om het plaatsen van enkele accenten waardoor gebeurtenissen en achtergronden van de roman aan helderheid en verdieping kunnen winnen.

Hitler aan de macht

Het boek speelt zich af in het Ruhrgebied in de periode begin 1944 - mei 1945, de periode waarin de definitieve nederlaag van nazi-Duitsland zich voltrekt. Nazi-Duitsland, het Derde Rijk, dat duizend jaar zou duren (de nazi's spraken daarom ook over het Duizendjarige Rijk) begon in 1933 (het Eerste Rijk was het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie 843 - 1804; het Tweede Rijk was het Duitse keizerrijk van 1871 - 1918). Op 30 januari 1933 werd Adolf Hitler na de rijksdagverkiezingen van november 1932 rijkskanselier van een coalitieregering met conservatieven en nationaalsozialisten. Eenmaal in die positie heeft Hitler er alles gedaan om zo snel mogelijk de totale macht in Duitsland naar zich toe te trekken. Dit deed hij op politiek niveau op legale wijze door in maart '33 in de Rijksdag een machtigingswet in stemming te laten brengen (alleen de sociaaldemocraten waren tegen;

Franz Josef Degenhardt in 1973

de communisten ook, maar die waren inmiddels opgepakt dus die konden niet stemmen). Door het 'Ermächtigungsgesetz' kon Hitler zonder parlement verder regeren. Toen in 1934 rijkspresident Paul von Hindenburg, de oude veldmaarschalk uit de Eerste Wereldoorlog, stierf, maakte Hitler van het kanselierschap en het presidentschap één functie en liet zich Führer noemen.

Gelijkschakeling

Vanaf het allereerste begin zorgden de nazi's er voor dat de samenleving gecentraliseerd en gelijkgeschakeld werden richting een totalitaire dictatuur. Het parool van de nazi's was niet voor niets: Ein Reich, Ein Volk, Ein Führer (één rijk, één volk, één leider). De Länder (deelstaten), Kreise en gemeenten, die voorheen behoorlijk zelfstandig waren, verloren hun macht en hun rol werd beperkt tot administratieve eenheden. De mensen kregen ook in het leven van alledag meer en meer met de nazi's te maken. Veel organisaties die de nazi's niet welgevallig waren werden afgeschaft en verboden (politieke partijen, vakbonden, jeugdorganisaties). Andere organisaties werden in nazi-organisaties ingelijfd of aan de nazi's ondergeschikt gemaakt. Er kwamen nazi-organisaties waarvan mensen lid moesten worden. Ze waren overal: op de werkvloer, in kerken, scholen, universiteiten, in kunst en cultuur, vrije tijd etc. Binnen amper twee jaar tijd was de politieke realiteit en het gevoel een Duitser te zijn (in plaats van een Bei-

er, Pruis, Saks, Rijnlander etc.) sterker dan ooit te voren. De eenheid van Duitsland, die pas in 1871 tot stand was gekomen en door velen amper werd gevoeld, was in de organisatie van de samenleving en in de hoofden van mensen nu sterker gevestigd dan ooit. De nazi's gebruikten ook half of volledig illegale middelen om hun macht te vestigen. Eén ervan was dat van begin af aan hun tegenstanders werden uitgeschakeld: politieke opposenten, vooral communisten en sociaaldemocraten, vakbondsleiders, kritische priesters en dominees, tegenstanders uit het leger en uit eigen gelederen werden in gevangenschappen of concentratiekampen opgesloten (vaak zonder vorm van proces), mishandeld, uitgehongerd, verwaarloosd en vermoord. Joden werd het leven zo zuur gemaakt dat ze massaal het land verlieten; vanaf 1941 werden ze systematisch uitgemoord. Dat laatste gold ook voor Sinti en Roma (zigeuners), homoseksuelen, ernstig lichamelijk en geestelijk gehandicapten.

Onderdrukking en verzet

Om hun (bestaande en toekomstige) tegenstanders te kunnen oppakken was het nodig dat er goede 'politie' kwam. Daartoe hadden de nazi's de Gestapo (Geheime Staatspolizei), Sicherheitsdienst (SD) en de SS (Schutzstaffel) in het leven geroepen. Zij zorgden voor een waar schrikbewind onder de Duitse bevolking. Omdat SS, SD en Gestapo met meelopers, informanten en spionnen werkte, regeerde in Duitsland het wantrouwen en de angst. Dit wantrouwen verklaart onder andere waarom het verzet in Duitsland tegen Hitler amper van de grond kwam, immers: men kon niet weten wie men kon vertrouwen en wie niet. Waar nog eens bij komt dat heel veel Duitsers, zeker in de beginperiode van het Derde Rijk, uit overtuiging achter Hitler stonden. Verzet kon alleen succesvol zijn als er een goede, betrouwbare organisatie achter kon staan. De communisten hadden zo'n organisatie, maar werden meteen in 1933 uitgeschakeld door de belangrijkste mensen op te pakken en de organisatie te verbieden (in de concentratiekampen organiseerden ze wel weer hun verzet, waardoor ze bijvoorbeeld concentratiekamp Buchenwald zelf wisten te bevrijden toen de Amerikanen vlakbij waren). Er was op kleine schaal vanuit verschillende groeperingen en individuele personen moedig verzet. Burgers hielpen Joden onder te duiken (alleen in Berlijn al hebben

1700 van de 7000 ondergedoken Joden de nazitijd overleefd), soms konden Duitsers er voor zorgen dat de vaak uitgehongerde dwangarbeiders voedsel kregen, gewonde geallieerde piloten die ware neergeschoten werden verborgen en indien mogelijk over de grens naar Zwitserland gebracht, sommige ambtenaren zorgden dat documenten verdwenen, waardoor mensen niet opgepakt konden worden. Maar al deze acties - met groot gevaar voor eigen leven en vaak tegen de grootste persoonlijke offers - konden niet verhinderen dat de nazi's tot het bittere einde aan de macht bleven.

1 [Klik op onderstaande link voor een overzicht van verzetsgroepen in Duitsland.](#)

Economische opbouw

In de eerste jaren van hun bewind wisten de nazi's de vruchten te plukken van economische maatregelen die overigens vaak al door de regeringen vóór hen gepland en begonnen waren (denk aan de aanleg van vele autowegen die begin jaren dertig was begonnen en in de nazitijd werd voltooid). De militaire industrie werd opnieuw opgebouwd. De nieuwe staat behoefde een flinke bureaucratie, waar twee miljoen mensen in werkten (op een bevolking van 66 miljoen in 1933, 69 miljoen in 1939). Ook dat bracht de werkloosheid omlaag. Om in nazi-Duitsland carrière te kunnen maken, was het nodig om lid te worden van de nazipartij, de NSDAP. Dit is goed te zien aan het aantal leden van de partij: eind 1931: 800.000; april 1932: één miljoen; eind 1932: 1,2 miljoen; eind 1933: 3,9 miljoen. Eind 1945 was dat aantal gegroeid tot 7,5 miljoen. Het is de vraag in hoeverre al deze leden de ideologie van de nazi's aanhingen en in hoeverre opportunistische redenen hebben meegespeeld om lid te worden van de nazipartij.

Door deze maatregelen nam de grote werkloosheid af, die in 1929 ten gevolge van de wereldwijde economische crisis was ontstaan. De economische opbouw betaalde de staat onder andere door grote leningen aan te gaan. Het Ruhrgebied heeft van die economische ontwikkelingen geprofiteerd, omdat juist daar veel oorlogsindustrie was. Op individueel niveau gingen de mensen niet zo sterk vooruit: ze moesten langer werken, de lonen waren niet hoog de prijzen van de eerste levensbehoeften daarentegen wel. Er was

1 http://de.wikipedia.org/wiki/Widerstand_gegen_den_Nationalsozialismus#Sozialdemokratischer_Widerstand

een tekort aan allerlei levensmiddelen, wat al in de jaren dertig, en zeker vanaf de jaren veertig tot aan het einde van de oorlog, tot rantsoenering leidde.

Een andere manier om de werkloosheid terug te dringen was de uitbreiding van het leger: de dienstplicht werd opnieuw ingevoerd, waardoor veel werkloze jongens in het leger werden opgenomen. Als jongere had je de keuze: óf je werd lid van de Arbeitsdienst, óf je ging naar het leger of SS. Verder gaven de nazi's veel uit aan bewapening, een maatregel die tegen het verdrag van Versailles inging. Dit 'verdrag' uit 1919 verklaarde Duitsland schuldig aan de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog en eiste van Duitsland hoge herstelbetalingen voor Frankrijk en Engeland. In Duitsland heeft dit 'Diktat' van Versailles altijd grote wrevel gewekt. De nazi's verzetten zich tegen dit verdrag, onder andere door in 1936 in het volgens het verdrag gedemilitariseerde Rijnland wederom Duitse soldaten te stationeren. De Engelsen en Fransen durfden niet in te grijpen, uit angst voor oorlog. Met hun verzet tegen 'Versailles' wonnen de nazi's veel sympathie onder de bevolking.

Propaganda-apparaat

Een belangrijke reden waarom de nazi's succesvol waren was het perfect opgebouwde propaganda-apparaat. Onder leiding van Joseph Goebbels wisten de

Joseph Goebbels

nazi's massale en indrukwekkende (partij)bijeenkomsten te organiseren. Met behulp van de zogenoemde 'Volksempfänger', de radio, wisten de nazi's live-uitzendingen van belangrijke politieke gebeurtenissen in elke uithoek van het land te brengen. Dit versterkte het eenheidsgevoel van de Duitsers. In de bioscopen verheerlijkten films van partijdagen, zoals Leni Riefenstahls *Triumph des Willens*, de nazipartij en diens ideologie. Hier ging een geweldig wervende werking van uit.

2 Bekijk via onderstaande link de film *Triumph des Willens* met Engelse ondertiteling op Youtube.

De nazi's zouden waarschijnlijk niet zo succesvol zijn geweest als ze niet waren geleid door Adolf Hitler. Hij kon mensen met zijn redes enthousiasmeren en hen laten geloven dat hij de problemen van het land zou oplossen. Hij gaf de Duitsers hun gevoel van eigenwaarde terug, wat ze vooral door de nederlaag van de Eerste Wereldoorlog waren kwijtgeraakt. Ook voedde hij de onvrede tegen de heersende politieke machthebbers. Onder hun leiding was de werkloosheid immers enorm opgelopen. Het fanatieke nationalisme, de nazipropaganda van Goebbels en de aanvankelijke militaire successen van het Duitse leger aan het begin van de Tweede Wereldoorlog maakten dat Hitler begin jaren veertig in Duitsland enorm populair was.

Een verloren oorlog?

In 1944, op het moment dat Lont begint, was de oorlog - zeker achteraf bezien - voor de Duitsers militair feitelijk verloren. De nazitop en een wezenlijk deel van de militaire leiding voelden zich toen echter nog niet verslagen. En daar waren wel redenen voor. In 1944 bereikte de industriële oorlogsproductie, die voor een belangrijk deel in het Ruhrgebied lag, een hoogtepunt. En de Duitsers waren bezig met de ontwikkeling van nieuwe wapens, de V1 en V2 (de V staat voor 'Vergeltungswaffe', vergeldingswapen) - 'Wunderwaffen' of 'Geheimwaffen' ze werden ze genoemd. De techniek die toen is ontwikkeld, vooral die voor de V2 (een raketwapen) heeft de Amerikanen in 1969 op de maan doen belanden, waarmee gezegd wil zijn dat de technische militaire ontwikkelingen van de Duitsers van hoog niveau waren. Het lukte de Duitsers echter niet deze techniek tijdig in te zetten om de geallieerden te verslaan. In het oosten kwam eind 1944 de Russische opmars, die begin 1943 begon toen de Duitsers de slag bij Stalingrad (tegenwoordig Wolgograd) verloren, tot een tijdelijke stilstand. De westelijke geallieerden, die op 6 juni in Normandië waren geland, liepen in de winter van 1944/45 in de Ardennen vast tegen een Duits tegenoffensief. Kortom: de Duitsers waren nog niet verslagen.

2 <http://www.youtube.com/watch?v=KDCxzmeNKA0>

Vanaf september 1944 werden alle mannen tussen de 16 en 60 in de 'Volkssturm' gerekruteerd. Deze 700.000 mensen waren amper opgeleid en bewapend en konden feitelijk amper iets doen tegen de oprukkende legers van de geallieerden.

In Duitsland nam vanaf 1938 de kritiek op Hitler toe, maar dat gebeurde in alle stilte. Een van de hoogtepunten van deze kritiek was de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 door officieren uit het leger. De aanslag mislukte, vele (vermeende) tegenstanders werden opgepakt en na showprocessen geëxecuteerd. De repressie van de nazi's onder de eigen bevolking nam in de periode daarna flink toe.

Kinderen en jeugd in het Derde Rijk

Kinderen en jeugdigen in het Derde Rijk stonden onder sterke invloed van de nazi-ideologie. Die kregen ze op school mee, en vooral in het Jungvolk (jongens tussen tien en veertien jaar), Hitlerjugend (voor jongens tussen veertien en achttien), en de Bund Deutscher Mädel (voor de meisjes). De ideologie van de nazi's was erg traditioneel: duidelijke verdeling tussen de rollen van mannen en vrouwen (wat afweek, zoals homoseksualiteit, werd vervolgd).

Voor veel jongeren was de Hitlerjugend aantrekkelijk. De jongens deden mee aan plechtige optochten, propagandamarsen en parades, uitstapjes, spellen zoals land veroveren en andere semi-militaire activiteiten, gezellig kamperen met kampvuur etc. Eén keer per week was er 'Heimabend'. Dan werden activiteiten voorbereid en luisterden de jongeren naar nazi-propaganda op de radio die voor hen speciaal gemaakt was. Door waarden als trouw, kameraadschap, plichtvervulling en een sterke wil alsook de sterke aandacht voor lichamelijke kracht bereidde de leden van de Hitlerjugend voor op hun plicht als soldaat.

Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog nam de weerstand van jeugdigen tegen de Hitlerjugend en het naziregime toe. Zo waren er diverse groepen in Keulen, Düsseldorf en Leipzig die onder de verzamelnaam Edelweißpiraten bekend werden. De groep Edelweißpiraten in het Ruhrgebied, in Westfalen, bestond uit

enkele duizenden jeugdigen, hoofdzakelijk uit het arbeidersmilieu. Ze wezen de drill en het toenemend militaire karakter van de Hitlerjugend af. Ze hadden eigen uniformen en het kwam niet zelden tot knokpartijen met de Hitlerjugend. De Edelweißpiraten waren op een paar uitzonderingen na niet politiek georiënteerd. De jeugdgroepen werden vervolgd, vaak op basis van paragraaf 175, die homoseksualiteit verbood, ook al was daar meestal geen sprake van. Een andere oppositiegroep van jeugdigen was de zogenoemde Swing-Jugend in Berlijn, Hamburg en Frankfurt. Vaak gymnasiasten en jongeren uit de hogere burgerlijke klassen lieten zich inspireren door de Engels-Amerikaanse muziek en leefstijl en zette zich af tegen de Hitlerjugend.

Vanaf 1940 nam de vervolging door de nazi's van afwijkende jeugdbewegingen toe en werden speciale concentratiekampen voor jongeren opgezet, zoals Moringen (bij Göttingen) voor jongens (1940) en Lager Uckermark (Brandenburg) voor meisjes (1942).

3 [Meer informatie over jeugdorganisaties op onderstaande links.](#)

Het Ruhrgebied

Het Ruhrgebied, waar Lont zich afspeelt, werd in 1944 en '45 permanent door Engelse en Amerikaanse bommenwerpers gebombardeerd, omdat daar veel (oorlogs)fabrieken waren. Het gevolg was dat ook scholen gebombardeerd werden en kinderen niet meer naar school konden. Ook veel andere Duitse steden werden met de grond gelijk gemaakt: Dresden, Neurenberg, Maagdenburg, Berlijn, Pfortzheim, Koningsbergen

3 <http://www.dhm.de/lemo/html/nazi/organisationen/jugend/index.html>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Edelweißpiraten>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Swing-Jugend>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Swingjugend>

(tegenwoordig Kaliningrad in het door de Russen veroverde gedeelte van Oost-Pruisen) en vele anderen veranderden in puinhopen.

5 Meer informatie over Franz Josef Degenhardt zie onderstaande links.

De voedselvoorziening werd in de jaren '44 en '45 steeds schrijnender, vooral in de steden. Veel kinderen werden in die periode werden daarom naar het platteland gestuurd (Kinderlandverschickung genaamd, georganiseerd door de Hitlerjugend). Door de opmars van de legers, vooral die van de Russische troepen in het oosten, sloegen mensen op de vlucht richting het westen. De nazipropaganda beweerde dat de Russen ongekende wraak zouden nemen op de Duitsers. Die propaganda had duidelijk effect. Overigens hadden de nazi's in dit opzicht gelijk.

Het Ruhrgebied zou pas eind april in handen vallen van de geallieerden toen de Duitsers daar - en in Berlijn - hun laatste massale militaire krachten inzetten met 300.000 manschappen (tegen 250.000 manschappen aan geallieerde zijde). Er vielen in het Ruhrgebied aan geallieerden kant 1500 doden, aan Duitse kant 10.000, vooral leden van de Volkssturm. Van de 325.000 Duitse krijgsgevangenen stierven er aanvankelijk velen aan ondervoeding en dysenterie.

Na de nederlaag van de nazi's kwamen de gevangenen, die het overleefd hadden, terug. De KPD werd met steun van Moskou weer opgericht. In de Sovjet-zone kregen ze, samen met de SPD (sociaaldemocraten) verenigd in de SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, de macht in handen. In West-Duitsland werd de KPD, die daar overigens weinig aanhang had, vanaf 1956 als 'Verfassungswidrig' verboden. Dit verbod duurde tot 1968; daarna versplinterde de partij.

4 Voor een Duitstalige bespreking van Lont zie onderstaande link.

4 <http://de.wikipedia.org/wiki/Z%C3%BCndschn%C3%BCre>

5 http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Josef_Degenhardt
http://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Josef_Degenhardt
<http://www.franz-josef-degenhardt.de>
<http://fjdegenhardt.blogspot.com/> (met daarin ook de 8 delen van de film Zündschnüre)

TOELICHTING OP BEGRIPPEN IN DE TEKST

Veel begrippen die hier onder zijn opgenomen zijn via Wikipedia, Youtube, andere sites en handboeken ontsloten. Waar zinvol zijn links opgenomen.

pag. 5: nul-acht

De MG 08 (Machinegewehr 08) was een standaard machinegeweer van de Duitsers in de Eerste Wereldoorlog. De bekendste variant van 08-serie is de 08/15, een lichtere mitrailleur. De 08/15 was dusdanig beroemd, dat de naam van het geweer een uitdrukking werd om aan te geven dat iets heel gewoon was, iets alledaags, doorsnee, middelmatigheid.

De Duitsers hebben de 08/15 ook in de Tweede Wereldoorlog gebruikt, al was de techniek toen wel al verouderd. Daarom wordt met de uitdrukking 08/15 in het dagelijks taalgebruik ook bedoeld: verouderd materiaal, schrot.

Hans Helmut Kirst heeft in 1954 een driedelige anti-oorlogsroman geschreven met de titel 08/15. Het boek werd door conservatieve krachten in Duitsland geboycot, maar was in Duitsland en daarbuiten desondanks een bestseller. Het boek is ook verfilmd. Het zeer waarheidsgetrouwe anti-oorlogsverhaal stelt vooral de Pruisische onvoorwaardelijke gehoorzaamheidsmentaliteit ter discussie.

6 [Meer informatie over Duitse wapens.](#)

7 [Meer informatie over de roman van Hans Helmut Kirst.](#)

pag. 6: zeventijfzestig Walther

Carl Walther was een wapenfabrikant die in 1886 in Zella-Mehlis in Saksen zijn fabriek had opgericht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Walther in Duitsland de belangrijkste producent van wapens. De 7,65 is een automatisch pistool, kaliber 7,65, het zwaarste kaliber voor dit soort pistolen. Na de Tweede Wereld-

oorlog bevond de fabriek zich in de Russische bezettingszone en kwam in handen van de Sovjets. Fritz Walther begon in West-Duitsland in (Beieren) een nieuwe fabriek en wist deze succesvol te maken.

8 [Meer informatie over Carl Walthers wapens.](#)

pag. 13: Brüder zur Sonne zur Freiheit

Duitse vertaling van het arbeiderslied *Smelo, tovarischtschi, w nogu; Tapfer, Genossen, im Gleichschritt*). Het lied werd gecomponeerd in 1895/96 door Leonid Petrowitsch Radin in een Moskouise gevangenis en was gebaseerd op de melodie van een Russisch volkslied. In 1897 hebben politieke gevangenen het voor het eerst gezongen. Tijdens de Russische revoluties van 1905 en 1917 werd het lied de hymne van Rusland. Dirigent Hermann Scherchen heeft het lied in 1918 voor in het Duits vertaald, voor een arbeiderskoor dat het op 21 september 1920 in Berlijn voor het eerst zong. Na de Tweede Wereldoorlog was dit het meest gezongen lied van de Duitse arbeidersbeweging.

Tekst:

Brüder zur Sonne zur Freiheit
 Brüder zum Lichte empor
 Hell aus dem dunklen Vergangen
 leuchtet die Zukunft hervor

Seht wie der Zug von Millionen
 endlos aus Nüchtigem quillt
 Bis eurer Sehnsucht Verlangen
 Himmel und Nacht überschwillt

Brüder, in eins nun die Hände
 Brüder, das Sterben verlacht
 Ewig der Sklaverei ein Ende
 Heilig die letzte Schlacht

6 http://de.wikipedia.org/wiki/MG_08
http://de.wikipedia.org/wiki/08/15_%28Redewendung%29

7 http://de.wikipedia.org/wiki/08/15_%28Roman%29
http://de.wikipedia.org/wiki/08/15_%28Filmreihe%29

8 http://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Walther_GmbH_Sportwaffen

Tijdens de Republiek van Weimar (1919-1933) werden de volgende coupletten toegevoegd:

Brechet das Joch der Tyrannen
die euch so grausam gequält
Schwenket die blutigroten Fahnen
über die Arbeiterwelt

Brüder ergreift die Gewehre
auf zur entscheidenden Schlacht
Dem Sozialismus die Ehre
Ihm sei in Zukunft die Macht

9 Beluister verschillende versies.

pag. 13: Seht wie der Zug von Millionen:
Tweede couplet van *Zur Sonne, zur Freiheit* (zie boven).

pag. 13: Teddy Thälmann
Ernst Thälmann (1886-1944), door zijn ouders Teddy genoemd en als zodanig ook bij het grote publiek bekend, was afkomstig uit Hamburg, waar hij leider was van de ‘Hamburger Aufstand’ in oktober 1923, een gewapende poging van de communisten om in Duitsland de macht te grijpen. De opstand, eentje van velen in Duitsland (van zowel links als rechts) in de beginjaren van de Republiek van Weimar mislukte. Thälmann was leider van de KPD (communistische partij) in Duitsland vanaf 1925 tot in de nazitijd. Hij was in 1925 en 1932 kandidaat voor het presidentschap van Duitsland. Thälmann was een trouwe volger van de lijn van Moskou en bekleedde een belangrijke rol bij de Communistische Internationale (Kominintern). Hij weigerde, mede onder invloed van Moskou, de samenwerking met de sociaaldemocraten, die door de Kominintern als derde bourgeoisiepartij werd beschouwd (naast fascist en burgerlijke partijen). Omdat KPD en SPD niet wilden samenwerken, werden bij presidentsverkiezingen en coalitievorming in de Republiek van Weimar de stemmen en ze-

Ernst Thälmann

tels van links altijd verdeeld, waardoor rechts meestal won. Vrijwel meteen na de machtsovername door de nazi's in 1933 probeerde Thälmann met een staking de macht van Hitler te breken. Dat mislukte en Thälmann werd opgepakt. Na twaalf jaar gevangenis, zonder enige vorm van proces, werd hij in 1944 in concentratiekamp Buchenwald op bevel van Hitler vermoord.

10 Meer informatie over Ernst Thälmann.

pag. 15: Karl May
Duitse schrijver (1842-1912). Tot 1874 leidde hij een leven als kleine crimineel en bedrieger, vanaf 1875 begon hij avonturenverhalen te schrijven voor kranten (feuilletons). Hij schreef over zijn reizen, waarbij de grens tussen feit en fictie niet altijd helder was. Verder schreef hij jeugdverhalen en colportageromans. Omdat zijn werken goed verkochten en hij in Duitsland veel succes had, werd hij een welvarend man. Het meest beroemd werd hij met zijn fictieve verhalen over het Apache-opperhoofd Winnetou en diens bloedbroeder, de blanke Old Shatterhand (vanaf 1891). Hij heeft met zijn boeken het denken in Duitsland en daarbuiten over Indianen en het Wilde Westen wezenlijk beïnvloed, ofschoon hij pas in 1908 voor het eerst in Amerika was.
Vanaf 1904 ging het met de roem van May bergafwaarts toen zijn crimineel verleden algemeen bekend

9 <http://www.youtube.com/watch?v=jFPPKiQ0f1Y> (Versie die begint met Duitstalige mondelinge inleiding)
Ernst Busch: <http://www.youtube.com/watch?v=sJ4ZKz04YJA>
Koor: <http://www.youtube.com/watch?v=EtAVd4YnSto>

10 http://de.wikipedia.org/wiki/Ernst_Th%C3%A4lmann
http://nl.wikipedia.org/wiki/Ernst_Th%C3%A4lmann
Over Thälmanns liquidatie: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46173544.html>

werd. Vanwege allerlei copyrightprocessen rondom zijn werken verloor hij veel van zijn vermogen; in 1912 stierf hij als een gebroken man.

De lectuur van May kenmerkt zich door eenvoudige verdelingen tussen de goeden en de kwaden, vrouwen en liefde spelen amper een rol, christelijk georiënteerd, de held heeft gelijk, Duitse personages behoren tot de ‘goeden’.

De boeken van May zijn in veertig talen vertaald. In de jaren zestig stelde de Unesco vast dat hij de meest vertaalde Duitse schrijver was. Van May zijn tweehonderd miljoen boeken verkocht, waarvan 100 miljoen de helft in Duitsland. Hij is in veertig talen vertaald. In de jaren zestig stelde de Unesco vast dat hij de meest vertaalde Duitse schrijver was. In de jaren zestig, vlak voordat Lont verscheen, werden veel van de Winnetouverhalen succesvol verfilmd.

11 Meer informatie over Karl May.

pag. 15: Mara Durimeh

Fictieve figuur van Karl May, komt in diverse werken terug. Ze is een christelijke Koerdische vrouw, een prinses en weduwe van een beroemde koning.

pag. 15: De Moorsoldaten

Lied dat in 1933 is ontstaan in het door de nazi's geleide concentratiekamp Börgermoor bij Papenburg in Emsland. Het was een strijdlid van de gevangenen. Via componist Hans Eisler (1898-1962) in 1935 verder verspreid, werd het bekend in de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939).

Tekst:

1. Wohin auch das Auge blickt.
Moor und Heide nur ringsum.
Vogelsang uns nicht erquickt,
Eichen stehn kahl und krumm.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten ins Moor!

2. Hier in dieser öden Heide
ist das Lager aufgebaut,
wo wir fern von jeder Freude
hinter Stacheldraht verstaubt.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten ins Moor!

3. Morgens ziehen die Kolonnen
in das Moor zur Arbeit hin,
graben bei dem Brand der Sonne,
doch zur Heimat steht der Sinn.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten ins Moor!

4. Heimwärts, heimwärts! Jeder sehnet
sich nach Eltern, Weib und Kind.
Manche Brust ein Seufzer dehnet,
weil wir hier gefangen sind.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten ins Moor!

5. Auf und nieder gehn die Posten,
keiner, keiner kann hindurch,
Flucht wird nur das Leben kosten,
vierfach ist umzäunt die Burg.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten ins Moor!

6. Doch für uns gibt es kein Klagen,
ewig kanns nicht Winter sein.
Einmal werden froh wir sagen: Heimat,
Du bist wieder mein!
Dann ziehn die Moorsoldaten
nicht mehr mit dem Spaten ins Moor!
Dann ziehn die Moorsoldaten
nicht mehr mit dem Spaten ins Moor!

12 Meer informatie.

13 Beluister verschillende versies van het lied.

11 http://nl.wikipedia.org/wiki/Karl_May

12 <http://de.wikipedia.org/wiki/Moorsoldaten>
http://freiklick.at/index.php?option=com_content&task=view&id=1123&Itemid=61

13 Hannes Wader: <http://www.youtube.com/watch?v=55lBPlQCLjQ>
http://www.youtube.com/watch?v=aEDBkK_BthA
Ernst Busch: <http://www.youtube.com/watch?v=3ltlw66R8jE>

pag. 23: Sonate in A-dur van Mozart

Deze sonate, pianosonate 11, Köchels Verzeichnis 331, is vooral bekend vanwege het derde deel, het Alla Turca, allegretto, beter bekend als de Turkse mars. Knappe prestatie om dat op mondharmonica te spelen zoals Fänä wil. Het eerste deel, het andante grazioso, ook wel bekend, is langzamer en laat zich beter spelen. Er zijn overigens wel solisten die de Turkse mars op mondharmonica weten te spelen.

14 Beluister de sonate.

15 Beluister de Turkse mars op de mondharmonica.

pag. 25: Vor der Kaserne, vor dem grossen Tor

Het lied Lili Marlene, dat begint met ‘Vor der Kaserne, vor dem großen Tor’, werd een wereldhit, gezongen door de Duitse actrice en zangeres Lale Andersen (1905-1972). De tekst van het lied stamt uit 1915 en is van de dichter en schrijver Hans Leip (1893-1983). Hij schreef het vlak voor dat hij naar het oostfront moest. In 1937 componeerde Norbert Schultze (1911-2002) er een melodie bij.

Het lied werd op 1 augustus 1939 op de plaat gezet, precies een dag na In the mood van de Amerikaanse bandleader Glenn Miller (1904-1944), een andere hit uit begin jaren veertig.

Het lied werd vooral door de uitzendingen van Duitse middengolf-radiozender Belgrado (na de verovering van Joegoslavië in april 1941) beroemd. Deze zender zond het lied vaak uit en had een bereik tot aan alle fronten waar de Duitsers toen vochten (Stalingrad, Leningrad, Noord-Afrika, Noorwegen). Het werd een enorme hit en werd vaak gespeeld. Toen het lied vanaf juli een poosje niet meer werd gedraaid, ontstond groot protest bij de soldaten. Vanaf 18 augustus 1941 werd daarop het lied dagelijks tegen 22.00 uur gespeeld.

In april 1942 werd bekend dat Lale Andersen een relatie had met een Zwitserse Jood. Goebbels eiste dat zij niet meer met het lied in verbinding mocht worden

Marlene Dietrich

gebracht: ze verdween van de platenhoezen en ze mocht niet meer optreden. De BBC viel dit op en meende dat Lale in een concentratiekamp terecht was gekomen. Vanaf 1943 mocht ze weer beperkt optreden, maar ze mocht niet meer Lili Marlene zingen.

Het lied werd na de slag van Stalingrad (begin 1943) door propagandaminister Goebbels verboden, maar dat verbod kon hij niet handhaven.

Het lied begint met een militaire groet (trompet) en wordt in marstempo gespeeld. De sentimentele tekst gaat over afscheid, bevelen en heimweh. Daardoor sprak het miljoenen soldaten aan beide kanten van het front aan. Vanaf 1942 was er ook een Engelse versie die onder andere door Vera Lynn (Engeland) en Marlene Dietrich gezonden werd (Marlene Dietrich was een beroemde Duitse actrice en zangeres die niet voor de nazi's wilde zingen en mede daarom in de jaren dertig naar de USA emigreerde). Door de verschillende versies in verschillende talen werd Lili Marlene hét wereldwijde culturele ‘Leitmotiv’ van de Tweede Wereldoorlog.

Tot op de dag van vandaag is dit soldatenlied populair en wordt het voor de Duitse soldaten in Afghanistan gespeeld.

- 14** Deel 1: <http://www.youtube.com/watch?v=X0uv-e2X7vo>
- Deel 2: <http://www.youtube.com/watch?v=fJ1KvJQ6cqq>
- Deel 3: <http://www.youtube.com/watch?v=-LS4b3Bnvgg>

- 15** <http://www.youtube.com/watch?v=TcLTQ3xVWX0>
- <http://www.youtube.com/watch?v=hBFH6a3Dcvg&feature=related>

Tekst:

1. Vor der Kaserne
Bei dem großen Tor
Stand eine Lanterne
Und steht sie noch davor
So wollen wir uns wieder seh'n
Bei der Lanterne wollen wir steh'n
Wie einst Lili Marleen.

2. Unsere beide Schatten
Sah'n wie einer aus
Daß wir so lieb uns hatten
Daß sah gleich man daraus
Und alle Leute soll'n es seh'n
Wenn wir bei der Laterne steh'n
Wie einst Lili Marleen.

3. Schon rief der Posten,
Sie blasen Zapfenstreich
Es kann drei Tage kosten
Kam'rad, ich komm so gleich
Da sagten wir auf Wiedersehen
Wie gerne wollt ich mit dir geh'n
Mit dir Lili Marleen.

4. Deine Schritte kennt sie,
Deine Zierengang
Alle abend brennt sie,
Doch mich vergaß sie lang
Und sollten mir ein Leids gescheh'n
Wer wird bei der Lanterne stehen
Mit dir Lili Marleen?

5. Aus dem stillen Raume,
Aus der Erden Grund
Küßt mich wie im Traume
Dein verliebter Mund
Wenn sich die späten Nebel drehn
Werd' ich bei der Lanterne steh'n
Wie einst Lili Marleen.

16 Meer info over dit lied.

17 Beluister verschillende versies.

pag. 25: Man müßte Klavierspielen können

Een beroemd lied in Duitsland 1941, muziek van Friedrich Schröder (1910-1972), tekst van Hans Fritz Beckmann (1909-1975) uit de film *Immer nur Du!*, gezongen door de uit Nederland afkomstige Johannes Heesters, die vanwege zijn carrière als acteur in Duitsland begin jaren veertig tot op de dag van vandaag in Nederland niet onomstreden is. In Duitsland is de charmante, zingende en acterende en goed uitziende Heesters altijd erg succesvol geweest en wordt daar liefkozend Jopie genoemd. Heesters is geboren in 1903 in Amersfoort en leeft nog steeds: hij is de op vier na oudste man in Duitsland (stand van zaken: november 2011).

18 Beluister dit lied.

pag. 26: Aanslag van Graaf von Stauffenberg

Op 20 juli 1944 pleegde Claus Graf Schenk von Stauffenberg (1907-1944) een aanslag op Hitler in de 'Wolfschanze', Hitlers militaire hoofdkwartier 500 km ten oosten van Berlijn. Von Stauffenberg was een hoge officier in het Duitse leger en was in 1943 in Afrika zwaar

Graaf von Stauffenberg

16 http://de.wikipedia.org/wiki/Lili_Marleen

17 <http://www.youtube.com/watch?v=XdGwKt0tzgA> (Lale Andersen)
<http://www.youtube.com/watch?v=MO0LUXnAs-U> (Marlene Dietrich)

18 Johannes Heesters 1941: <http://www.youtube.com/watch?v=fwL1UIKZIX8>

gewond geraakt, waardoor hij onder andere zijn linker oog, rechter hand en twee vingers van zijn linker hand moest missen. In de jaren dertig en begin jaren veertig was Von Stauffenberg gezagsgetrouw aan Hitler en voelde zich door zijn eed aan de Führer gebonden, iets wat voor de meeste soldaten en officieren gold, waardoor - mochten ze al kritiek op Hitler hebben gehad - zij zich gehinderd voelden in actie te komen. In de loop van 1943 wendde Von Stauffenberg zich ondanks zijn eed van Hitler af en vond dat deze moest verdwijnen, omdat Duitsland mét Hitler ten onder zou gaan. Stauffenberg realiseerde zich daarbij heel goed dat hij door deze opvatting en zijn acties door velen als landverrader zou worden beschouwd. Hij plande de aanslag samen met andere conservatieve krachten uit het burgerlijke milieu, adel en leger. Hun doel was de rechtstaat te herstellen, de Jodenvervolgning te stoppen en de oorlog te beëindigen. De aanslag mislukte, omdat een zware tafel de kracht van de explosie sterk verzwakte waarmee Hitler gedood moest worden. Von Stauffenberg, die meteen na de aanslag naar Berlijn terug vloog in de veronderstelling dat de aanslag gelukt was en met het doel de macht in Berlijn over te nemen, werd dezelfde dag aldaar geëxecuteerd. Vele (vermeende) helpers (ongeveer 200) werden na showprocessen onder leiding van de beruchte rechter Roland Freisler en na foltering terechtgesteld.

Het leven van Von Stauffenberg is meermaals verfilmd. Er is een Duitse versie met de titel *Stauffenberg* uit 2004 van Jo Baier met Sebastian Koch in de hoofdrol. Een Amerikaanse versie uit 2008 van Bryan Singer draagt de naam *Valkery* (de Engelse benaming van Walküre, vernoemd naar 'Operation Walküre', het plan om Hitler uit te schakelen) met Tom Cruise en Carice van Houten.

pag. 27: Buchenwald

Concentratiekamp Buchenwald was een van de grootste concentratiekampen van de nazi's en bevindt zich vlak bij de cultuurstad Weimar (de stad van Goethe en Schiller). Tussen 1937 en 1945 zaten er 250.000 gevangenen

uit alle landen van Europa; in de eerste jaren voornamelijk Duitsers, daarna steeds meer buitenlanders (in 1945 was 95% van de gevangenen niet Duits). Onder het nazibewind zijn er circa 56.000 mensen gestorven. Velen kwamen om door martelingen en moord door de nazi's, door ontberingen en dwangarbeid en door bombardementen van geallieerden. Het kamp had 136 'Außenlager' of 'Außenkommandos' waar gevangenen (zwaar) werk moesten verrichten. In de poort tot het kamp stond de tekst: "Jedem das Seine" (ieder het zijne).

19 "Jedem das Seine".

Toegang tot Buchenwald

In april 1945 werd het kamp bevrijd door de Amerikanen en door mensen vanuit het kamp zelf. Omdat Buchenwald in de Russische bezettingszone lag, hebben de Amerikanen het overgedragen aan de Russen. Na de Tweede Wereldoorlog hebben ook de Sovjets het kamp als concentratiekamp gebruikt. Er zaten ongeveer 30.000 mensen gevangen (vooral politieke tegenstanders van Sovjets: nazi's, sociaaldemocraten, boeren, leden van de adel). Tot 1950 stierven er nog eens 7.000 mensen.

20 Meer informatie over Buchenwald.

pag. 30: Doswidanje

Russisch voor Leb wohl', adieu.

19 http://de.wikipedia.org/wiki/Jedem_das_Seine#Preu.C3.9Fen

20 <http://www.buchenwald.de/>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Buchenwald>
http://en.wikipedia.org/wiki/Buchenwald_concentration_camp
http://de.wikipedia.org/wiki/KZ_Buchenwald

pag. 37: Zarah Leander

Eén van de beroemdste actrices en zangeressen in het Duitsland van de jaren dertig en veertig. Geboren in 1907 in Karlstadt (Zweden) en gestorven in 1981 in Stockholm. Vanaf 1936 had ze veel succes in Duitsland. Ze was beroemd vanwege haar lage stem (contra-alt) en werd de best betaalde actrice in Duitsland in de nazitijd. Ze speelde aanvankelijk in revue en operettes, vanaf 1936 ook in films. Haar liedjes ondersteunden de nazihouding van ‘volhouden’ (*Durchhalten*) in zware tijden (*Davon geht die Welt nicht unter* en *Ich weiß, es wird einmal ein Wunder geschehen*). In november 1942 keerde ze naar Zweden terug. Na de oorlog heeft ze haar carrière in de Duitstalige landen en daarbuiten succesvol kunnen voortzetten.

21 [Meer informatie over Zarah Leander.](#)

22 [Beluister Zarah Leander.](#)

pag. 39: SS

Schutzstaffel (Nederlands: Beschermafdeling). Organisatie binnen de NSDAP, opgericht als lijfwachtgarde van Hitler in 1925. Aanvankelijk onderdeel van de SA (Sturmabteilung), de in 1921 opgerichte paramilitaire organisatie van de NSDAP. De SS ontwikkelde zich tot een ‘elite-eenheid’ van de nazi’s. Na de Nacht van de Lange Messen (30 juni 1934), waarin de top van de SA en andere politieke tegenstanders van Hitler werden vermoord, werd de SS het machtigste orgaan binnen de partij. De SS nam de paramilitaire rol van de SA over en bewaakte o.a. de concentratiekampen (dat gebeurde door de SS-Totenkopfverbände). De SS had ongeveer 50.000 leden.

In 1938 had de SS 4 divisies: Leibstandarte (Berlijn); Standarte Germania (Hamburg); Standarte Deutschland (München); Standarte Der Führer (Wenen). Daarnaast waren er nog 9 SS Todeskopfstandarte voor

diverse taken. De Standarte bleven zelfstandig en maakten geen deel uit van het leger, maar richtten zich uitsluitend op binnenlandse, politieke taken. Vanaf 1938 werkten Hitler en de leider van de SS, Heinrich Himmler (1900-1945), er naar toe de SS en het leger nauwer te laten samenwerken. De Totenkopfverbände werden daartoe militair getraind. Hieruit ontstond de Waffen-SS, de gewapende tak van de SS.

23 [Meer informatie over de SS.](#)

pag. 41: Waffen-SS

De gewapende tak van de SS, opgericht in 1939 bij de aanval van Duitsland op Polen. De Waffen-SS stond

Heinrich Himmler

onder bevel van Himmler, de leider van de SS, vanaf de oorlog stonden de gevechtstroepen van de Waffen-SS onder commando van het leger. Vooral ingezet om de bezette gebieden te bewaken, voor de strijd tegen partizanen, en voor de Holocaust. Vanaf 1941 konden ook niet-Duitsers lid worden van de Waffen-SS. Deze moesten wel van Germaanse afkomst zijn. Door de nieuwe leden uit Denemarken, Noorwegen, Nederland en Vlaanderen groeide de Waffen-SS aanzienlijk.

21 <http://www.zarahleander.de/>
http://nl.wikipedia.org/wiki/Zarah_Leander

22 *Ich weiß, es wird einmal ein Wunder geschehen:* <http://www.youtube.com/watch?v=xp6l59mZojM>
Davon geht die Welt nicht unter: <http://www.youtube.com/watch?v=p8D126NPTrU>
Nicht nur aus Liebe weinen: http://www.youtube.com/watch?v=m20La_Sg4Dc

23 <http://nl.wikipedia.org/wiki/Schutzstaffel>
<http://de.wikipedia.org/wiki/SS>
<http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Schutzstaffel?uselang=de>

Op het hoogtepunt van de oorlog had de Waffen-SS 900.000 leden en vocht aan het front. Ofschoon onderdeel van het Duitse leger, stond de Waffen-SS formeel onder leiding van Himmler. De Waffen-SS is verantwoordelijk voor veel oorlogsmisdaden, vooral in Oost-Europa.

24 Meer informatie over de Waffen-SS.

pag. 46: Generaal Watter

Generaal Oskar von Watter (1861-1939) leidde zijn troepen (de Witten) van de Reichswehr (officiële Duitse leger) en vrijkorpsen (gedemobiliseerde soldaten, meestal van rechtse signatuur, waarvan er velen later bij de SA zouden komen) op 2 april 1920 richting Ruhrgebied en sloeg de linkse opstand neer. Resultaat: willekeurige executies en meer dan 1000 doden. In 1934 zorgde hij er voor de voor de leden van het vrijkorps die in 1920 omgekomen waren in Essen een monument werd opgericht.

De opstand in het Ruhrgebied van maart 1920 (ook wel Ruhraufstand, Märzaufstand of Ruhrkampf genoemd) was een tegenreactie op de door conservatieve krachten en oud-soldaten opgezette Kapp-putsch in Berlijn van een week eerder. Kapp probeerde met aanhangers de door sociaaldemocraten, centrumpartijen en links-liberalen geleide republiek van Weimar omver te werpen uit protest tegen het vernederende verdrag van Versailles, waardoor Duitsland zijn leger sterk moest inperken. Daardoor zouden vele leden van de vrijkorpsen geen kans meer hebben om bij het leger terecht te kunnen. De putsch mislukte na 5 dagen.

Als tegenreactie op de Kapp-putsch probeerden in Thüringen, Sachsen en het Ruhrgebied linkse krachten (SPD, USPD en KPD) met een algemene staking de rechtste machtsovername een halt toe te roepen. Volgens wilden de KPD en USPD meer: ze wilden de communistische revolutie, die in 1918/1919 mislukte, alsnog tot een succes te brengen.

In het Ruhrgebied namen in de grotere steden arbeidersraden de macht over en er ontstond een 'Roten Ruhrarmee' met ongeveer 50.000 manschappen.

Op 17 maart kwam het tot eerste gevechten bij Wetter, die de linksen wonnen. Ook in Essen en Hagen, en later in Dortmund en Düsseldorf werden arbeidersraden geïnstalleerd.

Pogingen om door onderhandelingen aan de linkse opstand een einde te maken tot stand te brengen mislukten, onder andere omdat luitenant-generaal Oskar von Watter door zijn ontactische opereren een wapenstilstand of verdrag onmogelijk maakte. Als gevolg daarvan braken weer stakingen uit waaraan 300.000 mensen, 75% van de arbeiders in het Ruhrgebied, deelnamen. De rijksregering stuurde troepen; Von Watter kon met rugdekking van die troepen de opstand 2 april neerslaan. In de eerste dagen van april leidde dat tot willekeurige executies van (vermeende) opstandelingen. Wie bij arrestatie een wapen droeg, gewond of niet, werd geëxecuteerd. De opstand eiste ruim 2000 doden aan de kant van de opstandelingen en bijna 400 doden aan de kant van het rijk.

25 Meer informatie over Generaal Watter en de Ruhropstand.

pag. 46: Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg

Karl Liebknecht

Karl Liebknecht (1871-1919), zoon van de oprichter van de SPD (1869) Wilhelm Liebknecht 1826 - 1900), was van 1901 tot 1913 voor de SPD gemeenteraadslid van Berlijn en kwam in 1912 in de Rijksdag. Hij was een strijder tegen militarisme en was een van de weinigen die in 1914 tegen de oorlogsbegroting stemde (waarmee de oorlog - die later de Eerste Wereldoorlog bleek te worden - gefinancierd kon worden). Vanwege zijn houding werd hij uit de Rijksdag gezet en naar het Oostfront gestuurd, waar hij weigerde te vechten, waardoor hij gesneuveld moest begraven. Hij keerde terug naar Berlijn vanwege zijn zwakke gezondheid en richtte in 1918 samen met o.a. Rosa Luxemburg de Spartacusbond op, genoemd naar de lei-

25 http://de.wikipedia.org/wiki/Oskar_von_Watter
<http://de.wikipedia.org/wiki/Ruhraufstand>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Ruhropstand>

der van de Romeinse slavenopstand Spartacus (73-71 v.C.). Wegens zijn kritiek op de SPD werd hij uit de partij gezet. Op 9 november 1918, nadat de Duitsers feitelijk de oorlog hadden verloren en de keizer had afgedankt, riep hij vanuit het keizerlijk slot in Berlijn de Freie Sozialistische Republik Deutschland uit. Vlak daarvoor had Philip Scheidemann vanuit de Rijksdag de Duitse Republiek uitgeroepen onder leiding van Friedrich Ebert. In december 1918, na de wapenstilstand (11 november) en het einde van het keizerrijk (9 november 1918) bouwde hij de Spartacusbond om tot de Communistische Partij Duitsland (KPD). In december 1918/januari 1919 kwam het tot de Spartacusopstand, waardoor Ebert en zijn regering naar Weimar moest vluchten. De Spartacusopstand mislukte, omdat het rijksleger achter Ebert stond. Liebknecht en Luxemburg werden op 15 januari 1919 door leden van een vrijkorps gevangen genomen, mishandeld en vermoord.

26 Meer informatie over Karl Liebknecht.

Rosa Luxemburg

Rosa Luxemburg (1871 - 1919), marxiste, filosofe. Zette zich in voor de arbeiders en onderdrukten en voor gelijke rechten van vrouwen. Was actief in Polen en Duitsland en doctor in de rechten (Zürich). Door haar huwelijk in 1898 met een Duitser, verwierf de Poolse de Duitse nationaliteit. Ze was in de jaren tien van de 20e eeuw docente bij de school van de SPD en publiceerde over socialisme en revolutie. In Re-

formisme of revolutie streed ze voor de revolutionaire aanpak. Ze werd nationaal en internationaal bekend en was goed bevriend met Clara Zetkin en Karl Liebknecht. Vanwege haar anti-oorlogshouding brak ze met de SPD. In 1915 en in juni 1916 tot eind 1918 gevangen gezet wegens 'agitatie' en het prediken van de revolutie. In december 1918 richtte ze met Karl Liebknecht de Spartacusbond op. Tijdens de mislukte Spartacusopstand werd ze op 15 januari 1919 vermoord. Na de moorden op Luxemburg en Liebknecht bleef het in Duitsland tot mei 1919 erg onrustig, waardoor de regering tot die tijd niet naar Berlijn kon en in Weimar moest blijven. Omdat Luxemburg kritiek had op de revolutionaire aanpak van Lenin werd haar gedachtegoed in de Republiek van Weimar en later in de DDR als 'Luxemburgismus' gemarginaliseerd. Pas in 1970 kwam in de DDR het verzamelde werk van Luxemburg uit.

27 Meer informatie over Rosa Luxemburg.

pag. 54: Remscheid, Rijksleger

Ten gevolge van de Kapp-putsch in Berlin kwam het ook in Remscheid in maart 1920 tot gewapende conflicten tussen burgerlijke vrijwilligersverbanden, vrijkorp- sen, soldaten van Reichswehr en lokale bewapende ge- organiseerde groepen van arbeiders, die door krachten uit het Ruhrgebied versterkt werden. Voor de meer dan 50 doden aan burgerlijke zijde en de meer dan 20 doden van de plaatselijke communistische verbanden die in deze conflicten het leven lieten bevinden zich in Remscheid in de wijk Reinshagen en in het stadspark herin- neringsplaquettes.

28 Meer informatie over de conflicten in Remscheid.

pag. 59: Ich hatt' einen Kameraden

Gedicht (1809) ontstaan in Tübingen van de hand van Ludwig Uhland (1787 - 1862), in 1825 op muziek gezet door Friedrich Silcher (1789 - 1860). De titel van het ge- dicht luidt eigenlijk: Der gute Kamerad. 'Ich hatte ei-

26 http://nl.wikipedia.org/wiki/Karl_Liebknecht

27 http://nl.wikipedia.org/wiki/Rosa_Luxemburg

28 <http://de.wikipedia.org/wiki/Remscheid>

nen Kameraden' is de eerste strofe van dit gedicht. Vanaf 1870 is het lied integraal onderdeel van een militaire begrafenis in Duitsland en Oostenrijk. Als het lied wordt gespeeld salueren de soldaten, wat normaal alleen bij het volkslied gebeurt. *Ich hatte einen Kameraden* werd aanvankelijk met name door reactionaire krachten gebruikt, omdat het de militaire heldendood verheerlijkt. In de periode na de Eerste Wereldoorlog werd het zowel door rechts als links gezongen, want het lied verheerlijkte de mythe van de kameraadschap, waar iedereen zich in kon herkennen. De nazi's sloten daar in de jaren dertig feilloos op aan. In de Spaanse Burgeroorlog (1936 -1939) is het door alle partijen gespeeld - soms ook met eigen tekst. *Der gute Kamerad* was ook de titel van een jongensweekblad, opgericht in 1886, dat onafgebroken tot jaargang 1943/1944 verscheen. In 1951 volgde een herstart, in 1968 is het gestopt. Ontspanning, raadgeving en kennis waren de steekwoorden van het blad. En het bevatte avonturenverhalen, o.a. van Karl May.

Tekst:

Ich hatt' einen Kameraden,
Einen bessern findst du nit.
Die Trommel schlug zum Streite,
Er ging an meiner Seite
In gleichem Schritt und Tritt.

Eine Kugel kam geflogen:
Gilt's mir oder gilt sie dir?
Sie hat ihn weggerissen,
Er liegt zu meinen Füßen
Als wär's ein Stück von mir

Will mir die Hand noch reichen,
Derweil ich eben lad'.
"Kann dir die Hand nicht geben,
Bleib du im ew'gen Leben
Mein guter Kamerad!"

Nederlands

Ik had eens een kameraad,
een betere vind je niet.
De trommel tot aanval roffelde
hij marcheerde aan mijn zijde
in gelijke pas in strijd.

Een kogel vloog naar ons
bedoelt voor mij of voor hem?
Het deed hem wegscheuren,
hij ligt onder mijn voeten
alsof een stuk van mij is.

Wil mij zijn hand nog reiken,
terwijl ik mijn geweer herlaad.
"Kan je mijn hand niet geven,
je blijft in het eeuwige leven
Mijn goede kameraad!"

29 [Beluister verschillende versies van dit lied.](#)

30 [Meer informatie over dit lied.](#)

pag. 59: De kleine Trompettist

Der Kleine Trompeter is een sentimenteel politiek lied uit de jaren twintig. Na de Tweede Wereldoorlog behoorde het tot het politieke muziekkrepertoire in de DDR, maar ook Hannes Wader in West-Duitsland heeft het gezongen.

Het lied uit 1925 gaat over de in 1897 geboren borstelbinder Friedrich August Weineck uit Halle, beter bekend als Fritz Weineck. Hij was vanaf 1924 lid van de Rote Frontkämpferbund (RFB), de paramilitaire organisatie van de KPD. Weineck was hoornist in een muziekkapel van de RFB en was een van de negen doden bij schermutselingen op 13 maart 1925, toen de politie met geweld verhinderde dat Ernst Thälmann een rede zou houden. De KPD heeft deze gebeurtenis in het lied verwerkt en met succes verspreid. De melodie werd van het soldatenlied *Von allen Kameraden* overgenomen, de tekstschrijver is onbekend. De tekst

29 <http://www.youtube.com/watch?v=ehl6F90rj3U>
Voor soldaten die in Afghanistan sneuvelde (anti-militaristische beelden):
<http://www.youtube.com/watch?v=j5j-9cCHkq8>
mondharmonica: <http://www.youtube.com/watch?v=TrHM4kIKtFU>

30 http://nl.wikipedia.org/wiki/Ich_hatt%27_einen_Kameraden

zou door 'het volk' zijn geschreven, aldus getuigen van die tijd.

Tekst:

Von all' unsern Kameraden
war keiner so lieb und gut,
wie unser kleiner Trompeter,
ein lustiges Rotgardistenblut.

De term *Rotgardistenblut* heeft niet betrekking op de organisatie Rote Garde, maar is een poëtische omschrijving voor een lid van de Rote Frontkämpferbund.

Wir saßen so fröhlich beisammen
in einer so stürmischen Nacht,
mit seinen Freiheitsliedern
hat er uns so fröhlich gemacht.

Da kam eine feindliche Kugel
bei ein' so fröhlichem Spiel,
mit einem so seligen Lächeln
unser kleiner Trompeter, er fiel.

Da nahmen wir Hacke und Spaten
und gruben ihm morgens ein Grab.
Und die ihn am liebsten hatten,
die senkten ihn stille hinab.

Schlaf wohl, du kleiner Trompeter,
wir waren dir alle so gut.
Schlaf wohl du kleiner Trompeter,
du lustiges Rotgardistenblut.

In jaren dertig werd het lied door nationaalsocialisten richting Horst Wessel omgeschreven. Wessel was op 13 januari 1930 in zijn woning door Albrecht Höhler, lid van de RFB, neergeschoten en 10 dagen later gestorven (naar deze Horst Wessel is ook het Horst Wessellied vernoemd, het partijlied van de NSDAP). Linkse termen zoals "Rotgardistenblut" werd "Hakenkreuzerblut", "bei einem so fröhlichen Spiel" in de 3e strophe werd "von roter Mordbubenhand". Het

lied verloor daarmee zijn sentimenteel karakter en eindigde met de Parool: "Sieg Heil braust es über die Schlacht".

In der DDR kreeg het lied van Freien Deutschen Gewerkschaftsbund (FDGB) een extra Strophe :

Du bist nicht vergeblich gefallen,
dein Werk haben wir nun vollbracht.
Wir bauten den Staat, der uns allen
die Freiheit und den Frieden gebracht.
Laßt stolz unsern Ruf drum erschallen:
Es lebe die Arbeitermacht!

De persoon Weineck en het lied werden in DDR officieel vereerd. Straten en scholen kregen zijn naam.

Der West-Duitse zanger Hannes Wader schreef ook een zesde strofe, waarmee het thematisch bij het lied *Die Internationale* aansloot:

Ihr Frauen der ganzen Erde,
ihr Brüder, seid immer bereit!
Wir werden nicht ruhen, nicht rasten,
bis die Welt ist vom Elend befreit.

Hannes Wader zingt het lied tegenwoordig niet meer.

31 [Beluister verschillende versies van dit lied.](#)

32 [Meer informatie over dit lied.](#)

pag. 63: [In der Heimat, in der Heimat](#)

Waarschijnlijk:

Tekst: Hugo Zuschneid - (1861 - ?)

Musik: nach Friedrich Silcher - Refrain: "Die Vöglein im Walde"

Tekst:

Nun geht's ans Abschiednehmen
wir ziehn hinaus ins Feld.
Wir wollen flott marschieren

31 Kinderkoor: <http://www.youtube.com/watch?v=Y2RhKfnRVfk>
Hannes Wader: <http://www.youtube.com/watch?v=QwOahZoPHAE>

32 http://de.wikipedia.org/wiki/Der_kleine_Trompeter#cite_note-2
Vertalingen in diverse talen: <http://ingeb.org/Lieder/IchHattE.html>

die Waffen mutig führen:
Gloria, Gloria, Gloria Viktoria!

Mit Herz und Hand fürs Vaterland, fürs Vaterland! -
Die Vöglein im Walde
die singen ja so wunderschön,
in der Heimat, in der Heimat
da gibts ein Wiedersehen

Dem Feinde fest entgegen
wir schlagen tapfer drein!
Wir wollen mit ihm ringen
wir werden ihn bezwingen:
Gloria, Gloria, Gloria Viktoria!

Mit Herz und Hand fürs Vaterland, fürs Vaterland! -
Die Vöglein im Walde
die singen ja so wunderschön,
in der Heimat, in der Heimat
da gibts ein Wiedersehen

Und liegt der Feind darnieder
geschlagen und besiegt,
dann schallen Jubellieder
dann kehren froh wir wieder:
Gloria, Gloria, Gloria Viktoria!

Mit Herz und Hand fürs Vaterland, fürs Vaterland! -
Die Vöglein im Walde
die singen ja so wunderschön,
in der Heimat, in der Heimat
da gibts ein Wiedersehen

pag. 64: 8,8- en vierlingskanonnen

8,8-cm-Flak 18/36/37 werd de acht-acht of acht-achter genoemd, was een luchtdoelafweergeschut en geldt als het bekendste artilleriestuk van de Tweede Wereldoorlog. Flak stamt van het woord Flugabwehrkanone. Het geschut woog ruim 5000 kilo, kon 15 tot 20 schoten per minuut afvuren en werd ook als anti-tankwapen ingezet.

De Flak-Vierling-20 mm was een luchtafweergeschut van de Duitsers dat 800 schoten per minuut kon af-

vuren en heeft met behulp van schijnwerpers vele geallieerden vliegtuigen neergehaald.

33 Meer informatie over Flaks wapenfabriek.

pag. 65: Feldwebel

Sergant-majoor, opperwachtmeester.

pag. 69: Zwart, bruin, rood

De zwart waren de vertegenwoordigers van de kerk: priesters, dominees, bisschoppen etc. De bruin waren de nazi's. De rood waren de linksen: communisten, sociaaldemocraten.

pag. 71: Badoglio-gevangenen

Pietro Badoglio (1871-1956) was na de Eerste Wereldoorlog stafchef van het Italiaanse leger. Badoglio werd gouverneur van Libië (1929-33) en volgde generaal Emilio de Bono op als bevelhebber bij de Ethiopische verovering, die hij in 1936 succesvol volbracht. De koning verhief hem in de Italiaanse adelstand als hertog van Addis Abeba en Badoglio verbleef enige tijd in Ethiopië als onderkoning. Hij was leider van het Italiaanse leger tot 1940. Na de val van Mussolini (juli 1943) werd hij door koning Victor Emmanuel III benoemd tot premier van Italië. Dit gebeurde echter in het geheim, waardoor de Italiaanse soldaten hiervan niets wisten. De Duitsers namen vervolgens meteen in Rome 800.000 Italiaanse soldaten gevangen (de zogenaamde Badoglio-divisies). Hij Badoglio had te kampen met de oppositie in Italië en trad in 1944 af.

31 Meer informatie over de Badoglio-gevangenen.

pag. 76: Hitlerjugend

De Hitlerjugend was de jongensorganisatie van de nazi's. Jongens konden lid worden van de HJ (spreek uit: HaJot) vanaf hun veertiende. Voor de kleineren, vanaf tien jaar, was er het Jungvolk. Met de HJ wilden de nazi's de jongens kneden tot gehoorzame soldaten en burgers die fanatieke aanhangers moesten worden van de nazi-ideologie. In de HJ werd de lichamelijke kracht verheerlijkt en oefenden jongens hoe ze moes-

33 http://nl.wikipedia.org/wiki/8,8_cm_FlaK
http://de.wikipedia.org/wiki/8,8-cm-FlaK_18/36/37

34 http://nl.wikipedia.org/wiki/Pietro_Badoglio

Propaganda-affiche voor de Hitlerjugend

ten marcheren, vechten en schieten. Bovenal werden ze geïndoctrineerd met de nazi-ideologie en leerden ze onvoorwaardelijke trouw te zijn aan Hitler. Veel jongens in die tijd vonden de HJ geweldig vanwege het avontuurlijke.

De HJ bouwde voort op de traditie in Duitsland om jongens in verenigingen voor te bereiden op het leger. Militaire disciplinerings was een onderdeel van bijna alle jeugdverenigingen, ongeacht de politieke achtergrond. De nazi's hadden voorlopers van de HJ al in 1922 opgericht, vanaf 1926 Hitlerjongens genaamd. Vanaf 1933, toen Hitler aan de macht kwam, probeerden de nazi's alle Duitse jeugdorganisaties in de HJ op te nemen (wat grotendeels gebeurd is). In 1938 had de HJ daarom zeven miljoen leden. Vanaf 1939 was lidmaatschap van de HJ voor jongeren van zeventien jaar verplicht; vanaf 1941 gold dat voor tienjarigen. Toch wisten vier miljoen jongeren buiten de HJ te blijven, met alle gevaren van dien, omdat als iemand geen lid was van de HJ, deze zichzelf en zijn familie verdacht maakte. Vanaf de jaren veertig werd de HJ steeds vaker ingezet voor taken die eigenlijk bij het leger hoorden: brandweer, kinderen naar het platteland laten gaan, luchtafweer en aan het einde van de oorlog bij de militaire verdediging van Duitse steden. Naast de HJ had je voor meisjes de BDM, Bund Deutscher Mädel (veertien tot achttien jaar) en Jungmädel (tien tot veertien jaar).

35 Meer informatie over de Hitlerjugend en andere jeugdorganisaties van de nazi's.

pag. 76: Jungvolk

Zie Hitlerjugend.

pag. 76: Bannführer

Leider binnen de Hitler-Jugend.

pag. 78: Schalke, Frits, Ernst, Kress, Dresden SC, Dvoracek, Rapid Wien

Schalke 04 is een sportvereniging, ontstaan in de wijk Schalke in de stad Gelsenkirchen. In de jaren '20 en '30 was Schalke de topvoetbalclub van Duitsland, werd zes keer landskampioen (1934, 35, 37, 39, 40, 42) en in 1937 veroverde de club de Duitse beker. Eén van de grote concurrenten na 1938 (toen Oostenrijk bij Duitsland werd ingelijfd door de zogenoemde Anschluss) was Rapid Wien (dat in 1941 kampioen werd). Schalke speelde in het dozijn seizoenen van 1933 tot 1945 indrukwekkende resultaten bijeen. De club won 162 van zijn 189 Gauliga matches, speelde 21 keer gelijk en verloor slechts zes keer. Schalke scoorde 924 doelpunten en incasseerde er slechts 145. Van 1935 tot 1939 verloor Schalke geen enkele wedstrijd. De dominantie van de club in die periode zorgde ervoor dat ze soms door het naziregime werden gebruikt als propaganda voor het "nieuwe Duitsland", dit ondanks het feit dat veel spelers afstamden van Poolse immigranten, zoals de twee sterren van het team, Fritz Szepan en Ernst Kuzorra (in 1985 ereburger van Gelsenkirchen geworden). Jan Dvoracek (*1898) was in 1925/26 speler van AC Sparta Praag en Tjechische topscorer in dat jaar. Dresdner SC werd landskampioen in 1943 en 1944 en was in de jaren daarvoor diverse keren finaletegenstander van Schalke 04.

36 Meer informatie over de genoemde voetbalclubs.

35 <http://nl.wikipedia.org/wiki/Hitlerjugend>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Jungvolk>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Jungm%C3%A4del>
http://de.wikipedia.org/wiki/Bund_Deutscher_M%C3%A4del

36 http://nl.wikipedia.org/wiki/FC_Schalke_04
http://nl.wikipedia.org/wiki/Dresdner_SC
http://de.wikipedia.org/wiki/Rapid_Wien

pag. 80: Zündapp

Zündapp is een Duits merk van auto's, brommers, grasmaaiers, naaimachines, rijende mijnen en motorfietsen.

37 [Meer informatie over Zündapp.](#)

pag. 83: Trakehner

De Trakehner is in de paardenfokkerij een van de bekendste Duitse paardenrassen en werd ingezet in de dressuur en military. De Trakehner is het oudste paardenras in Duitsland. Het komt oorspronkelijk uit Trakehnen, Oost-Pruisen, nu Polen (Trakis is het Oost-Pruisische woord voor moeras, dat in 1731 werd drooggelegd). Het fokken van Trakehner en hun geschiedenis gaat terug tot de 13e eeuw, ten tijde van de Duitse Orde, een ridderorden die de huidige Poolse en Baltische gebieden ontgonnen, veroverden en aan het Duitse Rijk toevoegden. Vanaf 1732 fokten de Pruisische koningen met de Trakehner op stoeterij Trakehnen, waarbij vanaf het einde van de 18e eeuw de nadruk lag op eigenschappen die voor militaire doeleinde belangrijk waren. In 1945 was het fokken van Trakehner op een haar na ten einde. Omdat het lukte enkele paarden naar het Oosten (de Don, Kaluga en Kaliningrad) en naar West-Duitsland te brengen kon men na de Tweede Wereldoorlog opnieuw beginnen met fokken. Momenteel worden ze met succes gefokt in Duitsland, Noorwegen, de Benelux en Amerika. Ook in Trakehnen zelf zijn Polen begonnen de oorspronkelijke stoeterij Trakehnen nieuw leven in te blazen.

38 [Meer informatie over de Trakehner.](#)

pag. 84: Tull Harder, Paul Janes, Fortuna, FC Nürnberg

Tull Harder (officiële naam Otto Fritz Harder, 1892 - 1956) was een beroemde voetballer van onder andere Hamburg SV, waarmee hij in 1923 en 1928 landskampioen werd. In 1932, een jaar vóór de machtsovername

door Hitler, werd hij lid van de NSDAP. Vanaf 1939 was hij opzichter in verschillende concentratiekampen, waarvoor hij in 1947 tot vijftien jaar gevangenis veroordeeld werd, wat later tot tien jaar werd terug gebracht; in 1951 werd hij al vrijgelaten. Hij nam tijdens het proces geen afstand van de nazi's. Hamburg SV ontnam hem aanvankelijk het erelidmaatschap, maar bij zijn vrijlating werd hij bejubeld en bij zijn begrafenis vormden de jeugdspelers van de ploeg een erewacht.

Paul Janes (1912 - 1987) speelde als verdediger voor Fortuna Düsseldorf, waarmee hij in 1931 landskampioen werd. Dat gebeurde ook in 1933, toen Fortuna Schalke 04 wist te verslaan. In 1936 verloren ze de finale van FC Nürnberg. Hij speelde in 1942 zijn laatste interland, waarmee hij met 71 interlandwedstrijden tot 1970 de voetballer was met de meeste interlands. Het stadion van Fortuna Düsseldorf is naar Janes vernoemd.

pag. 91: Taras Bulba, Gogol

Taras Bulba is een verhaal uit 1835 (tweede gewijzigde editie is uit 1842) van Nicolai Gogol (1809-1852) en gaat over een vader, een rijke grootgrondbezitter, met twee zonen die zich begin 15e eeuw aansluiten bij de Kozakken om te vechten tegen de Polen.

39 [Meer informatie over Taras Bulba.](#)

pag. 95: eerste oorlog

Gemeend is de Eerste Wereldoorlog.

pag. 96: Herrenrasse

Met Herrenrasse bedoelde Hitler de Germanen en het noordelijke volk. Dat was volgens de nazileer het beste ras. Het toppunt waren mensen met blauwe ogen en blond haar. Mindere rassen waren volgens de nazi's de Slavische volkeren, Roma en Sinti en zeker de Joden. Voorkomen moest worden dat de rassen zich mengden en uiteindelijk moesten de mindere rassen

37 <http://nl.wikipedia.org/wiki/Z%C3%BCndapp>

38 <http://de.wikipedia.org/wiki/Trakehner>
http://de.wikipedia.org/wiki/Hauptgest%C3%BCt_Trakehnen

39 http://en.wikipedia.org/wiki/Taras_Bulba

verdwijnen. Over de jeugd van dit ‘Herrenras’ zei Hitler in op de partijdag van 1935: “[...] der deutsche Junge der Zukunft muß schlank und rank sein, flink wie Windhunde, zäh wie Leder und hart wie Kruppstahl. Wir müssen einen neuen Menschen erziehen, auf daß unser Volk nicht an den Degenerationserscheinungen der Zeit zugrunde geht.” En nazi-propagandaminister Joseph Goebbels zei in januari 1936: “Heute steckt in jung und alt, in hoch und niedrig, in arm und reich der besessene Wille, die deutsche Nation wieder zu einem Weltvolk emporzuführen. Jedermann bei uns ist davon überzeugt: Wir müssen an der Beherrschung der Welt teilnehmen. Wir müssen deshalb ein Herrenvolk werden, und deshalb müssen wir unser Volk zum Herrenvolk erziehen. Das muß schon beim kleinsten Pimpf anfangen, der schon in dieser Herrenmoral erzogen werden muß.”

De nazi’s wilden laten zien dat hun idee over rassen op wetenschap gebaseerd was en beriepen zich op de rassentheorie van Arthur de Gobineau (1816-1882) en op bepaalde uitspraken (vaak uit hun verband gerukt of verkeerd begrepen) van de bioloog Charles Darwin (1909-1882 - evolutietheorie) en de filosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900).

Het idee dat de mensheid in rassen kan worden ingedeeld is lange tijd gangbaar gebleven. Pas de laatste decennia beschouwen geleerden de indeling van mensen in rassen als achterhaald.

40 Meer informatie over het begrip Herrenrasse.

pag. 103: Bautzen

Tegenwoordig een stad van iets meer dan 40.000 inwoners, gelegen in Oost-Duitsland, aan de huidige grens met Tjechië en Polen. In Bautzen woont ook een van oorsprong Slavisch volk, de Sorben. Vanaf 1933 was in Bautzen een concentratiekamp, waar behalve Sorben, Joden en politieke tegenstanders, ook KPD-leider Ernst Thälmann tot 1943 gevangen werd gehouden. Na de Tweede Wereldoorlog werden in Bautzen de politieke tegenstanders van de Russen en later van de heersers van de DDR opgesloten. Bautzen

heeft daardoor een besmette naam.

41 Meer informatie over Bautzen.

pag. 111: Bond van Strijders van het Rode Front

De Rote Frontkämpferbund (RFB) was een paramilitair verband van de Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) in de periode van de Republiek van Weimar (1919-1933). De RFB werd in 1924 opgericht en had wortels in de Rote Soldatenbund, een organisatie van de Spartacusbond (1918). Vanaf 1925, toen Ernst Thälmann de leiding van de RFB had overgenomen, begon de RFB een propagandaveldtocht en ontwikkelde zich tot een paramilitair burgeroorlogleger, dat zich bezig hield met agitatie, militair vertoon, straatgevechten en militaire planningen. In 1929 werd de RFB verboden. Een kleine kern ging door, velen richtten op lokaal niveau nieuwe bonden op en sommigen wisselden van front en gingen bij de SA, de paramilitaire organisatie van de nazi’s. Deze was niet verboden.

42 Meer informatie over de RFB.

pag. 112: concentratiekamp Börgermoor

Bevond zich in Emsland, vlak bij de grens met het Nederlandse Groningen. Het concentratiekamp werd in juni 1933 opgericht en was vanaf 1934 een strafgevangenis onder het ministerie van justitie. Het was het

Gedenksteen bij kamp Börgermoor

40 <http://de.wikipedia.org/wiki/Herrenrasse>

41 <http://de.wikipedia.org/wiki/Bautzen>

42 http://de.wikipedia.org/wiki/Roter_Frontk%C3%A4mpferbund

eerste van de vijftien kampen in Emsland. Hier werden aanvankelijk politieke tegenstanders gevangengehouden, vanaf 1937 ook 'gewone' gevangenen alsook homoseksuelen, Duitse soldaten die door de Wehrmacht veroordeeld waren en Belgische, Franse en Nederlandse verzetsstrijders. De gevangenen moesten op het land en in de wapenindustrie werken en bij de ontginning van veengebied (waar het lied *Wir sind die Moorsoldaten* op gebaseerd is). Van de 100.000 gevangenen in de Emslandkampen zijn er 30.000 in de Emslandkampen vermoord. Vele andere gevangenen zijn in andere kampen terecht gekomen en aldaar vermoord of wegens ontberingen gestorven.

In de jaren dertig probeerden gevangenen naar Nederland te vluchten. Als dat al lukte stuurde Nederlanders deze 'asielzoekers' vaak terug, wat alsnog hun dood betekende.

43 [Meer informatie over het concentratiekamp Börgermoor.](#)

pag. 112: Rode Hulp

Internationale sociale organisatie, verbonden met de Communistische Internationale. Opgericht in 1922 als een soort internationaal Rode Kruis, vooral ten behoeve van communistische gevangenen. De organisatie werd o.a. geleid door Clara Zetkin en had ook in Nederland een zusterorganisatie: Roode Hulp Holland. Zij ondersteunde communistische vluchtelingen die tussen 1933 en 1940 uit Duitsland waren gevlucht.

44 [Meer informatie over de Rode Hulp](#)

pag. 124: staking Ruhrgebied 1905

Na de succesvolle staking van mijnwerkers in 1889 begonnen de werknemers zich in de periode daarna in vakbonden te verenigen. In 1905, toen ongeveer 60% van de werknemers bij een vakbond was aangesloten, braken stakingen uit om betere gezondheidszorg te krijgen en om te strijden tegen langere arbeidstijden tegen te gaan. Een spontane staking begon eind december 1904 en werd aanvankelijk niet onder-

steund door de vakbonden. Maar de staking breidde zich; op 11 januari staakten 50.000 mensen. De vakbonden konden niet anders dan de staking overnemen. Eind januari staakten 200.000 van de 268.000 mijnwerkers. De werkgevers weigerden te onderhandelen. Omdat vanuit de Rijksdag in Berlijn druk werd uitgeoefend kwam er een Pruisische commissie die de zaak zou onderzoeken. De staking liep begin februari ten einde, omdat de kassen van de vakbonden leeg waren. In juni kwam de commissie met resultaten: de arbeidstijden werden zorgvuldig vastgelegd en er kwamen 'Arbeiterausschüsse', voorlopers van medezeggenschapsraden.

45 [Meer informatie over deze staking.](#)

pag. 124: SPD

Sozial Demokratische Arbeiterpartei Deutschlands. Opgericht in 1869. Was aan het eind van Duitse Keizerrijk (1871-1918) en in de Republiek van Weimar (1919-1933) een belangrijke politieke partij. In 1912 had de SPD 34,8 procent van de stemmen.

Anders dan de communisten streefden de sociaaldemocraten, vooral na 1918, niet naar een omwenteling van de samenleving door middel van een revolutie, maar door middel van geleidelijke hervormingen. De communisten (ten tijde van de Republiek van Weimar verenigd in de Kommunistische Partei Deutschlands) en de sociaaldemocraten hebben elkaar fel bestreden, waardoor er vóór 1933 nooit een linkse meerderheid in het Duitse parlement kon ontstaan.

In januari 1919, bij de eerste vrije verkiezingen, behaalde de SPD 37,9% van de stemmen. Dit aantal zouden ze daarna niet meer behalen. Bij de laatste vrije Rijksdagverkiezingen van november 1932 behaalden ze 20,4%, het laagste aantal ten tijde van de Republiek van Weimar. De SPD heeft in de Weimarer tijd niet veel aan regeringen deelgenomen, maar wel de meestal centrum-rechtse regeringen gesteund.

Philip Scheideman, die op 9 november 1918 de Duitse

43 http://nl.wikipedia.org/wiki/Kamp_B%C3%B6rgermoor

44 http://de.wikipedia.org/wiki/Rote_Hilfe_Deutschlands

45 http://de.wikipedia.org/wiki/Bergarbeiterstreik_von_1905

Republiek uitriep en Friedrich Ebert, de eerste president van de Republiek van Weimar, waren lid van de SPD. Toen het keizerrijk in november 1918 instortte en linkse krachten de mogelijkheid zagen om, net als in Rusland, een communistische staat op te richten, vonden SPD en de (conservatieve) legerleiding elkaar om een revolutie te verhinderen. De communistische revolutie is mede daarom mislukt.

Ten tijde van het nazibewind werden veel sociaaldemocraten opgepakt en vervolgd. Na de Tweede Wereldoorlog vormden ze in de DDR onder druk van de Russische bezetter samen met de Communisten de SED, de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, de partij die de DDR tot 1989 feitelijk zou regeren. In West-Duitsland leverde de SPD in 1969 voor het eerst een bondskanselier: Willy Brandt, voorheen burgemeester van Berlijn. Hij was kanselier toen Lont verscheen.

46 Meer over de SPD.

pag. 124: Bergische Arbeiterstimme

Linkse krant uit Solingen, in 1890 opgericht. Werd in 1918/1919 de krant van de USPD (zie hieronder).

pag. 124: Clara Zetkin

Geboren 1859 in Wiederau (Sachsen), overleden op 20 juni 1933 in Archangelskoje (Sovjet Unie). Socialiste en vechter voor vrouwenemancipatie. Opgeleid als on-

Clara Zetkin

derwijzers. Kwam in haar jonge jaren aanraking met Russische emigranten en hun linkse gedachtegoed. Ontvluchtte Duitsland in 1880. Keerde in 1890, toen de repressieve wetten tegen de socialisten werden afgeschaft, naar Duitsland terug waar ze de vrouwenbeweging van de sociaaldemocraten leidde. In 1907 leerde ze Lenin kennen, met wie ze een levenslange vriendschap onderhield. In de Eerste Wereldoorlog wees ze de begrotingen ten gunste van oorlog af, samen met Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg en nog een paar socialisten. Ze was tot 1917 actief in de SPD, stapte daarna over naar de USPD en behoorde in 1918 tot de Spartacusbond. Vervolgens werd ze een invloedrijk lid van de KPD. Van 1920 tot 1933 was ze voor die partij afgevaardigde in de Rijksdag en daarvan vanaf 1932 'Alterspräsident'. Ook internationaal is ze zeer actief geweest voor de vrouwenemancipatie. In 1910, op het Tweede internationale socialistische vrouwencongres in Kopenhagen, initieerde zij de jaarlijkse vrouwendag op 8 maart. Deze bestaat tot op heden. Toen de nazi's in januari 1933 de macht grepen ging ze wederom in exil naar Rusland, waar ze een paar maanden later stierf. Bij haar uitvaart werd de urn met haar as door Stalin gedragen en in de muur van het Kremlin bijgezet.

47 Meer over Clara Zetkin.

pag. 124: November 1918

De maand november 1918 is een van de roerigste uit de Duitse geschiedenis. De militaire strijd in de Eerste Wereldoorlog, die op dat moment meer dan vier jaar lang aande agang was, leken de Duitsers te verliezen. Weliswaar hadden ze in het oosten een succesvolle wapenstilstand kunnen sluiten, in het Westen liepen de militaire offensieven steeds vast. Omdat vanaf 1917 ook de Amerikanen aan geallieerde zijde meevochten, was het zaak zo snel mogelijk een doorbraak te forceren voor dat de Amerikanen al hun krachten konden inzetten. Die Duitse doorbraak mislukte. In Duitsland leed de bevolking honger en was oorlogsmoe. De motivatie in het leger - en vooral bij de marine - om te blijven vechten was flink gedaald.

46 <http://de.wikipedia.org/wiki/SPD>
http://nl.wikipedia.org/wiki/Sozialdemokratische_Partei_Deutschlands

47 http://nl.wikipedia.org/wiki/Clara_Zetkin

Het land raakte in een crisis, ook politiek. Eind september trad kanselier Hertling terug en werd Max van Baden kanselier. Deze was uit op een wapenstilstand en op vredesbesprekingen. Begin oktober werd Duitsland een parlementaire democratie (zogenoemde Oktoberreform). Deze hervorming kwam mede tot stand op initiatief van de legerleiding. Zij wilde dat de politiek het besluit voor een wapenstilstand (feitelijk: de militaire nederlaag) zou nemen, zodat de legerleiding zelf buiten schot bleef. Deze ontwikkeling vormde de kiem voor de zogenoemde Dolkstootlegende: niet het Duitse leger was verslagen door geallieerde troepen, maar het was in de rug aangevallen door de eigen politici (van voornamelijk linkse huize) en door linkse opstandelingen.

De eerste parlementaire regering werd gesteund door de SPD, die geleid werd door Friedrich Ebert. De SPD leverde daarvoor twee staatssecretarissen (waaronder Philip Scheidemann).

Op 4 november kwam het tot een revolte in de Noord-Duitse havenstad Kiel: de matrozen weigerden de Engelse vloot aan te vallen, omdat ze wisten dat de oorlog verloren was. De opstand breidde zich snel uit en op 8 november hadden in diverse steden in West-Duitsland raden van arbeiders en soldaten de macht in handen genomen.

De vorsten van de diverse Duitse staten dankten een voor een af, te beginnen op 7 november in Beieren.

Op 9 november moest de Duitse keizer Wilhelm II. afdanken en vluchtte vanuit zijn hoofdkwartier in het Belgische Spa naar het neutrale Nederland, waar hem in Amerongen en Doorn asiel werd verleend.

Karl Liebknecht van de Spartacusbond riep op 9 november vanaf het balkon van het keizerlijk paleis in Berlijn de Freie Sozialistische Republik uit. Scheidemann riep een paar uur eerder vanaf de Rijksdag de Duitse Republiek uit, ofschoon Ebert de monarchie eigenlijk wilde handhaven. Ebert was er alles aan gelegen dat het Duitse Rijk, dat pas in 1871 onder Pruisische leiding een eenheid was geworden, niet uit elkaar zou vallen. Hij wilde een democratisch Duitsland en wilde geen revolutie. Om dat te bereiken, had hij de steun nodig van het leger en de bestaande structuur van het land. Daarom moest hij het op een akkoord gooien met de oude machtheb-

bers en wist hij het leger achter zich te krijgen. Door deze politiek van Ebert werden de sociaaldemocraten en communisten vijanden van elkaar en kon de republiek van Liebknecht zich niet handhaven. In januari 1919 brak onder leiding van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg de communistische Spartacusopstand uit met als doel de revolutie te verwezenlijken, maar werd door de SPD-minister van oorlog Gustav Noske met behulp van leger en vrijkorpsen neergeslagen. Vrijkorpsen waren kleine militaire organisaties en bestonden uit gedemobiliseerde soldaten, meestal van conservatieve en rechtse snit.

Door de Spartacusopstand en de ongeregelde daarna bleef het onrustig in Berlijn en andere steden. De linkse opstandelingen werden definitief in mei 1919 verslagen. Vanwege de schermutselingen in de hoofdstad vluchtte de regering naar Weimar, waar ook de grondwet van de nieuwe republiek werd besloten (Republiek van Weimar). Het leger werkte met de SPD samen, omdat de SPD, anders dan Liebknecht en de zijnen, geen revolutie wilde.

Op 11 november ondertekende de Rijksdagafgevaardigde Matthias Erzberger de wapenstilstand van Compiègne. Daarmee waren de militaire activiteiten van de Eerste Wereldoorlog ten einde. Deze wapenstilstand betekende feitelijk de militaire nederlaag van Duitsland. Engelse en Franse troepen bezetten daarop in december het Rijnland (Keulen en Bonn).

Het 'verraad' van Ebert, door gemene zaak te maken met de conservatieve krachten, hebben de linkse opstandelingen, verenigd in onder de andere de KPD onder leiding van Ernst Thälmann, hem uiterst kwalijk genomen. De linkse partijen wisten elkaar in de periode na 1919 niet te vinden, wat de rechtse krachten, en voor de nazi's, hebben weten uit te buiten.

48 [Meer over de novemberrevolutie in Duitsland.](#)

pag. 124: Rode Vlag

Die Rote Fahne, in november 1918 door Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg opgericht als partijorgaan van de Spartacusbond. Na de oprichting van de KPD bleef het tot 1945 de belangrijkste krant van de communistische partij.

48 <http://de.wikipedia.org/wiki/Novemberrevolution>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Novemberrevolutie>

pag. 124: februari 1919

De eerste maanden van 1919 waren erg rumoerig in heel Duitsland: veel mislukte linkse revoluties en ook in het Ruhrgebied kwam het tot ongeregelheden.

In december 1918 had de Reichsrätekongress in Berlijn, ook Reichskongress der Arbeiter- und Soldatenräte genoemd, besloten de mijnbouw en zware industrie te nationaliseren. Dit speelde vooral in het Ruhrgebied. In de praktijk kwam van die nationalisering niet veel terecht. Daarom kwam het in januari, februari en april tot stakingen. In februari deden 180.000 mijnwerkers mee, de helft van alle mijnwerkers. Vrijkorpsen en stakers gingen met elkaar op de vuist, wat leidde tot bloedige gevechten.

De stakingen hebben niet tot nationalisatie geleid. Wel verloren de vakbonden veel leden en groeiden de linkse organisaties: de communisten en syndicalisten.

49 Meer over deze gebeurtenissen.

pag. 124: USPD

De USPD, de Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, was een afscheiding van de SPD en opgericht in 1917. De USPD verzette zich tegen de politiek van de SPD, in eerste instantie waar het ging om het goedkeuren van de begrotingen ten gunste van de oorlog; de USPD was daar tegen. Anders dan de SPD was de USPD vóór een revolutie en was het sterk marxistisch geïntereerd. De USPD maakte in november 1918 deel uit van de regering. Tijdens de Spartacusopstand koos de linker vleugel de zijde van de Spartacisten, de rechter vleugel voor de regering, omdat de USPD immers in de regering zat. Bij de Rijksdagverkiezingen van 6 juni 1920 haalde de partij 17,9 % van de stemmen en had rond 900.000 leden. Later in dat jaar kwam het tot een feitelijke scheuring: de rechter vleugel ging terug naar de SPD, de linker vleugel naar de KPD. In 1922 wijzigde men de naam van de partij in VSPD (Vereinigte Sozialdemokratischen Partei Deutschlands) die in 1924 ophield te bestaan.

pag. 124: Amalie-mijn

Met Amalie-mijn wordt waarschijnlijk de mijn Amalia bedoeld. Deze bevond zich in Werne, een deel van Bochum.

pag. 124: De Witten

De legers van de regering en de vrijkorpsen die tegen de Roden (linkse krachten) vochten.

pag. 124: Kapp-putsch

Wolfgang Kapp

Een poging tot staatsgreep door conservatieve krachten in Duitsland. Deze speelde zich af van 13 tot 18 maart 1920 in Berlijn onder leiding van Wolfgang Kapp, een Oost-Pruisische ambtenaar en nationalist, en generaal Walter Freiherr von Lüttwitz, een monarchist en fervent tegenstander van de Republiek van Weimar. De reden voor de putsch was de eis van de regering om de vrijkorpsen te ontbinden. Deze vrijkorpsen bestonden uit gedemobiliseerde militairen. Omdat het Verdrag van Versailles vereiste dat de Duitse leger (Reichswehr) 100.000 manschappen mocht hebben, er begin 1920 echter 350.000 waren, betekende dit dat er 250.000 soldaten waren, waarvan velen, georganiseerd in vrijkorpsen, op straat kwamen te staan. Het officiële leger verzette zich niet tegen de Kapp-putsch (soldaten schieten niet op soldaten, zo luidde het argument), waardoor de regering naar Stuttgart moest vluchten, maar de ambtenaren verzetten zich wel; zij weigerden met de putschisten mee te wer-

49 http://de.wikipedia.org/wiki/Sozialisierungsbewegung_im_Ruhrgebiet

50 http://de.wikipedia.org/wiki/Unabh%C3%A4ngige_Sozialdemokratische_Partei_Deutschlands
http://nl.wikipedia.org/wiki/Unabh%C3%A4ngige_Sozialdemokratische_Partei_Deutschlands

ken. Een andere belangrijke reden voor het mislukken van de putsch was het uitbreken van stakingen in het hele land onder leiding van de vakbonden: de linkse krachten verzetten zich tegen de rechtse ontwikkelingen. Als gevolg van de Kappputsch kwam het in het Ruhrgebied tot opstanden van het Rode leger. Op 23 maart hadden die bijna het hele Ruhrgebied bezet. De Kapp-putsch was niet de enige rechtse poging om de Republiek van Weimar omver te werpen. Op 9 november 1923 probeerde Hitler vanuit München de Republiek van Weimar omver te werpen. Dat mislukte, waardoor Hitler een paar maanden de gevangenis in moest.

pag. 125: Wetter en Hagen

Een deel van het Ruhrgebied, met onder Dortmund Hagen en Schwelm.

Wetter ligt in de Ennepe-Ruhr-Kreis, waarvan ook Schwelm (geboorteplaats Degenhardt) deel uitmaakt. Hagen ligt hier vlak bij.

pag. 125: Noske

Gustav Noske (1868-1946) was lid van de SPD en minister van de Reichswehr. Met zijn Reichswehr en vrijkorpsen sloeg hij de Spartacusopstand en rode opstanden in het Ruhrgebied neer. Dit heeft hem, als SPD-lid zelf links, in linkse kringen altijd omstreden gemaakt. In 1920 moest hij naar aanleiding van de mislukte Kapp-putsch aftreden. In 1933 stuurden de nazi's hem met pensioen. In 1944/45 zat hij gevangen wegens vemeende betrokkenheid bij de aanslag op Hitler op 20 juli 1944.

pag. 125: KPD

Kommunistische Partei Deutschlands. Kwam voort uit de Spartacusbeweging en is officieel opgericht op 31 december 1918. Leiders waren o.a. Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg en Wilhelm Pieck (in 1949 de eerste staatspresident van de DDR). Vanaf de jaren twintig stond de partij onder leiding van Ernst Thälmann. Anders dan de SPD wilde de KPD met een revolutie het kapitalisme in Duitsland aan de kant schuiven, zodat boeren en arbeiders niet meer uitgebuit konden worden en deze - bij monde van de KPD - het voor het zeggen zouden krijgen. Vanaf 1919 was de KPD lid van de Communistische Internationale, die gedomineerd werd door de Sovjet Unie. In de eerste jaren van de Republiek van Weimar heeft de KPD diverse pogingen gedaan of ondersteund om middels een revolutie de macht te grijpen. Dat is telkens mislukt. Vanaf juli 1924 beschikte de KPD over een eigen paramilitaire organisatie: de Rotfrontkämpferbund. Deze werd in 1929 verboden.

De KPD is nooit erg sterk geweest. Meteen na haar oprichting, ten tijde van Spartacusopstand (die door de KPD werd geleid), kregen ze bij de Rijksdagverkiezingen 2,1% van de stemmen; in mei 1924: 12,6%; in december 1924: 8,9%; in 1928: 10,6%; in 1930: 13,1 %; in juli 1932: 14,3%; in november 1932: 16,9%. Eind jaren twintig, begin jaren dertig is in Duitsland sprake van polarisering: aan uiterst rechtse kant groeide de NSDAP erg sterk; uiterst links groeide de KPD.

De KPD weigerde de samenwerking met de SPD, waardoor het linkse blok in de Republiek van Weimar flink verdeeld bleef.

De communisten kregen de schuld van de Rijksdagbrand van 27 februari 1933, waardoor de KPD vervolgd en verboden werd.

51 Meer over de KPD.

pag. 125: Rotfrontkämpferbund

Zie boven.

pag. 125: Niet-aanvalsverdrag

Op 23 augustus 1939 sloten nazi-Duitsland bij monde van Jochim von Ribbentropp (1893-1946) en de Sovjet Unie bij monde van Vjatsjeslav Molotov (1890-1986) een niet-aanvalsverdrag. Met dit verdrag beloofden

51 http://de.wikipedia.org/wiki/Kommunistische_Partei_Deutschlands

beide partijen elkaar niet aan te vallen. Daarmee kon Hitler de aanval op Polen beginnen (wat op 1 september 1939 dan ook gebeurde). Dit ‘duivelspact’ wekte bij de communisten in Duitsland en de rest van de wereld grote verbazing en veel weerzin: hoe kon Stalin een pact sluiten met zijn aartsvijand? De communisten in Rusland beschouwden de oorlog als een onvermijdelijk fenomeen van het kapitalisme. De oorlog tegen Polen zou het begin zijn van een oorlog tussen kapitalistische staten tegen elkaar; dat zou de kracht van het communisme wereldwijd alleen maar in de kaart spelen, zo was de redenering.

Hitler en Stalin verdeelden gelijk met het niet-aanvalsverdrag in een streng geheim verdrag Polen. Hitler was bereid tot grote concessies, omdat hij sowieso niet van plan was zich aan het verdrag te houden. Op 22 juni 1941 viel hij de Sovjet Unie binnen.

pag. 130: Proletariaat

De proletariërs zijn de arbeiders. Zij vormen in marxistische termen de laagste trap in de sociale hiërarchie. Daarboven komen de burgers, de middenklassen van de samenleving: ambtenaren, leerkrachten, kleine zelfstandigen etc.

Feodaal wil zeggen middeleeuws. De feodale samenleving was de samenleving van vóór de industriële revolutie en dus van vóór de (fabrieks)arbeiders. De meeste mensen leefden op het platte land; de ‘gewone’ man had weinig of geen eigen bezittingen en leefde meestal in armoede. De macht lag bij adel en kerk en in de steden bij de rijke burgers. Met feodale gebruiken worden manieren en cultuur uit die tijd bedoeld.

pag. 132: MG 42

Machinegeweer 42. Duitse mitrailleur, in 1942 voor het eerst geproduceerd als opvolger van de MG34. Schoot gemiddeld 1200 schoten per minuut; sommige versies 1800. De MG 42 was het vuurwapen met de hoogste snelheid ten tijden van de Tweede Wereldoorlog.

52 Meer informatie over de MG42.

pag. 133: ‘Wanneer wij schrijden.....

Een lied van arbeiderswandelverenigingen dat tot in jaren negentig van de 20e eeuw als afsluiting van SPD-partijdagen werd gezongen. Tekst: Hermann Claudius (1914), Muziek: Michael Englert (1915).

De geschiedenis van deze componist is misschien wel tekenend voor de Duitsers in zijn tijd. Hermann Claudius (1878 - 1980) was van 1900 tot 1934 onderwijzer aan een Volksschule, daarna vrijgevestigd auteur omdat hij vanwege een ongeval niet meer kon werken. Van Claudius werden meerdere gedichten op muziek gezet. Het bekendste is het in 1916 ontstane *Wann wir schreiten Seit’ an Seit*. In de jaren twintig was hij actief in de SPD. In 1933 ondertekende hij als een van de 88 auteurs het ‘Treugelöbnis der deutschen Schriftsteller für Adolf Hitler’. Op het moment dat auteurs als Heinrich Mann, diens jongere broer en nobelprijswinnaar Thomas Mann, Käthe Kollwitz, Ricarda Huch, Leonard Frank en anderen de Pruisische Academie voor de Kunsten onder druk van de nazi’s verlieten, werd Claudius er lid van. Hij was bestuurslid van de Eutiner Dichterkreis, een van de bekendste schrijversgroepen in het Derde Rijk. Hij schreef voor Hitler onder andere een ‘Gebed voor de Führer’, dat in 1940 onder de titel *Deutschland* verscheen. Ten tijde van het Derde Rijk heeft hij diverse prijzen gekregen. Ook na 1945 is hij meermaals geëerd. Bondskanselier Willy Brandt feliciteerde hem bij zijn 95e verjaardag.

Tekst:

1. Wann wir schreiten Seit’ an Seit’
und die alten Lieder singen
und die Wälder widerklingen,
fühlen wir, es muß gelingen:
Mit uns zieht die neue Zeit!

2. Eine Woche Hammerschlag,
eine Woche Häuserquadern
zittern noch in unsern Adern
aber keiner wagt zu hadern!
Herrlicht lacht der Sonnentag!
Birkengrün und Saatengrün:

3. Wie in bittender Gebärde
halt die alte Mutter Erde,

52 <http://nl.wikipedia.org/wiki/MG42>

daß der Mensch ihr eigen werde,
ihm die vollen Hände hin.

4. Wann wir schreiten Seit' an Seit'
und die alten Lieder singen
und die Wälder widerklingen
fühlen wir, es muß gelingen:
Mit uns zieht die neue Zeit!

53 Beluister verschillende versies van dit lied..

54 Meer informatie over Hermann Claudius.

pag. 133: Solidariteitslied

De tekst van het Solidariteitslied ("Vorwärts, und nicht vergessen") is geschreven door Berthold Brecht (1898-1956), de muziek door Hanns Eisler (1908-1962). Het werd gecomponeerd in 1929/1930 voor de film Kuhle Wampe. Van de tekst bestaan twee versies; de eerste heeft duidelijk betrekking op de film; de tweede is tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaan en is abstracter en ideologischer geïntendeerd.

Tekst:

Refrein: Vorwärts Und Nicht Vergessen, Worin
Unsere Stärke Besteht! Beim Hungern Und Beim
Essen, Vorwärts Und Nie Vergessen: Die Solidarität!

1. Auf Ihr Völker Dieser Erde, Einigt Euch In
Diesem Sinn, Daß Sie Jetzt Die Eure Werde, Und Die
Große Nährerin.

vorwärts ...

2. Schwarzer, Weißer, Brauner, Gelber! Endet Ihre
Schlächtere! Reden Erst Die Völker Selber, Werden
Sie Schnell Einig Sein.

vorwärts ...

3. Wollen Wir Es Schnell Erreichen, Brauchen Wir
Noch Dich Und Dich. Wer Im Stich Läßt
Seinesgleichen, Läßt Ja Nur Sich Selbst Im Stich.

vorwärts ...

4. Unsre Herrn, Wer Sie Auch Seien, Sehen Unsre
Zwietracht Gern, Denn Solang Sie Uns Entzweien,
Bleiben Sie Doch Unsre Herrn.

vorwärts ...

5. Proletarier Aller Länder, Einigt Euch Und Ihr Seid
Frei. Eure Großen Regimenter Brechen Jede
Tyrannei!

Vorwärts Und Nicht Vergessen Und Die Frage
Korekt Gestellt Beim Hungern Und Beim Essen:
Wessen Morgen Ist Der Morgen? Wessen Welt Ist
Die Welt?

Lange versie:

Vorwärts, und nicht vergessen,
worin unsere Stärke besteht!
Beim Hungern und beim Essen, vorwärts,
und nie vergessen: die Solidarität!
Auf ihr Völker dieser Erde,
einigt euch in diesem Sinn:
Daß sie jetzt die eure werde,
und die große Nährerin.

Vorwärts, und nie vergessen,
und die Frage konkret gestellt
beim Hungern und beim Essen:
Wessen Morgen ist der Morgen?
Wessen Welt ist die Welt?

Auf ihr Völker dieser Erde,
einigt euch in diesem Sinn:
Daß sie jetzt die eure werde,
und die große Nährerin.

Vorwärts, und nicht vergessen,
worin unsere Stärke besteht!
Beim Hungern und beim Essen, vorwärts,
und nie vergessen: die Solidarität!
Auf ihr Völker dieser Erde,
einigt euch in diesem Sinn:

53 Koorversie SPD-hymne: <http://www.youtube.com/watch?v=TBnJ7wDk2FQ>

Koorversie DDR: <http://www.youtube.com/watch?v=TDbHKdyCows>

54 http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Claudius

Daß sie jetzt die eure werde,
und die große Näherin.

Schwarzer, Weißer, Brauner, Gelber!
Endet ihre Schlächterein!
Reden erst die Völker selber,
werden sie schnell einig sein.

Vorwärts, und nicht vergessen,
worin unsere Stärke besteht!
Beim Hungern und beim Essen, vorwärts,
und nie vergessen: die Solidarität!
Auf ihr Völker dieser Erde,
einigt euch in diesem Sinn:
Daß sie jetzt die eure werde,
und die große Näherin.

Wollen wir es schnell erreichen,
brauchen wir noch dich und dich.
Wer im Stich läßt seinesgleichen,
läßt ja nur sich selbst im Stich.

Vorwärts, und nicht vergessen,
worin unsere Stärke besteht!
Beim Hungern und beim Essen, vorwärts,
und nie vergessen: die Solidarität!
Auf ihr Völker dieser Erde,
einigt euch in diesem Sinn:
Daß sie jetzt die eure werde,
und die große Näherin.

Unsre Herrn, wer sie auch seien,
sehen unsre Zwietracht gern,
denn solange sie uns entzweien,
bleiben sie doch unsre Herrn.

Vorwärts, und nicht vergessen,
worin unsere Stärke besteht!
Beim Hungern und beim Essen, vorwärts,
und nie vergessen: die Solidarität!

Auf ihr Völker dieser Erde,
einigt euch in diesem Sinn:
Daß sie jetzt die eure werde,
und die große Näherin.

Proletarier aller Länder,
einigt euch und ihr seid frei!
Eure großen Regimenter
brechen jede Tyrannei!

Vorwärts und nie vergessen
und die Frage konkret gestellt
beim Hungern und beim Essen:
Wessen Morgen ist der Morgen?
Wessen Welt ist die Welt?

55 [Meer informatie over het Solidariteitslied.](#)

56 [Beluister verschillende versies van dit lied.](#)

55 <http://de.wikipedia.org/wiki/Solidarit%C3%A4tslied>

56 H.K. Gruber: <http://www.youtube.com/watch?v=kXSymRTugqk>
Ernst Busch: <http://www.youtube.com/watch?v=B51HI0MPUrQ>
Lange versie: <http://www.youtube.com/watch?v=dPQXFFBLlTw>
Nederlands door Ernst Busch: <http://www.youtube.com/watch?v=JQYDeiwqvOY>

pag. 135: Goodbye Johnny

Lied gecomponeerd voor de film *Wasser in Canitoga* uit 1939. De tekst is van Hans Fritz Beckmann (1909-1975), muziek is van Peter Kreuder (1905-1981). Het lied werd gezongen door de in Duitsland zeer beroemde Hans Albers (1891-1960). De biografieën van deze drie kunstenaars zijn zeer verschillend, maar ook wel typerend voor hun tijd: ze leefden tussen aanpassing, opportunisme en verzet.

Het lied is ook gezongen door Lale Andersen, Hildegard Knef, Johannes Heesters en Udo Lindenberg.

Naspel: de eerste 9 noten van het nationale hymne van de DDR komen overeen met *Goodbye Johnny*. Van plagiaat kan echter amper sprake zijn, want deze noten komen ook voor bij Ludwig van Beethovens lied *Freudvoll und Leidvoll*, uit Goethes treurspel *Egmont*.

57 [Meer informatie over Beckmann, Kreider en Albers.](#)

58 [Beluister verschillende versies van dit lied.](#)

pag. 141: Wehrmacht

De Duitse strijdkrachten tussen 1935 en 1945. Vóór die tijd sprak men van de *Reichswehr*; na 1955, toen de Duitse Bondsrepubliek weer een leger kreeg, sprak men van *Bundeswehr*.

59 [Meer informatie over de Wehrmacht.](#)

pag. 142: Gestapo

GEheime **STA**ats**POL**izei. Opgericht in 1933, vanaf 1934 geleid door Heinrich Himmler. Hield zich vooral bezig met de vervolging van (vermeende) tegen-

standers van het Hitler-regime. Werkte nauw met de 'Sicherheitsdienst' samen (inlichtingendienst van Hitlers NSDAP). De Gestapo was niet zo groot, maar omdat ze veel met verklikkers en informanten werkte was ze erg machtig en gevreesd. Informanten en verklikkers infiltreerden in organisaties in de samenleving en mensen werden anoniem aangegeven, vaak ook als ze niets hadden gedaan. Velen die door de Gestapo zijn opgepakt eindigden in concentratiekampen, waar velen het leven lieten.

pag. 144: Generaal Rundstedt

Gerd von Rundstedt (1875-1953). Veldmaarschalk. Met onderbrekingen Oberbefehlshaber West tussen 10 oktober 1940 - 11 maart 1945. Was van begin af aan nauw betrokken bij de veroveringen in oost en west. Hij wist in 1944 Operation Market Garden van de geallieerden (bedoeld om Nederland te bevrijden) te laten mislukken. Hij leidde de Duitse aanval in het Ardennenoffensief, het laatste offensief van de Duitsers in het Westen. In maart '45 ontsloeg Hitler hem. Von Rundstedt was in 1945 de oudste Duitse militair. Na de oorlog werd hij voor oorlogsmisdaden aangeklaagd, maar vanwege zijn slechte gezondheid is hij niet vervolgd.

pag. 145: Volkssturm

De Volkssturm werd op 18 oktober 1944 opgericht. Alle jongens en mannen tussen 16 en 60 werden opgeroepen Duitsland te verdedigen. Door propaganda en angst voor de (Russische) geallieerde legers volgden velen de oproep. De Volkssturm was slecht opgeleid en slecht bewapend, waardoor ze amper gewicht in de strijd konden gooien.

57 http://de.wikipedia.org/wiki/Goodbye_Johnny
http://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Fritz_Beckmann
http://de.wikipedia.org/wiki/Peter_Kreuder
http://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Albers

58 Zang Hans Albers voor plaatopname: <http://www.youtube.com/watch?v=15B-cOYY49k>
 Orkest Peter Kreuder, zang: Kurt Mühlhardt: http://www.youtube.com/watch?v=8N4NK_ExIY0&feature=related
 Hildegard Knef: <http://www.youtube.com/watch?v=2yNJFEr4ae4>

59 <http://nl.wikipedia.org/wiki/Wehrmacht>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Wehrmacht>

pag. 145: Goebbels

Joseph Goebbels

Joseph Goebbels (1897-1945), geboren in Rheydt, vlak bij de Nederlandse grens bij Roermond. Door een infectie van het botmerg (osteomyelitis) werd op vierjarige leeftijd zijn rechter voet vervormd, waardoor hij een klompvoet had. Hij is in Rolduc (Kerkrade) naar school gegaan. Vanaf de beginjaren '20 was hij lid van de NSDAP, de partij waarvan Adolf Hitler de leider was. Hij was in het Derde Rijk minister van Propaganda en beheerste pers, radio ('Volksempfänger' genaamd - letterlijk vertaald: volksontvanger) en bioscoop. Was een groot redenaar die veel mensen wist te enthousiasmeren voor de nazi's en voor de oorlog. Hij had grote invloed op hoe men in Duitsland dacht over Joden, politieke tegenstanders (communisten, sociaaldemocraten), oorlog, minderheden etc. en heeft daarmee wezenlijk bijgedragen aan de terreur van de jaren 1933-1945. Nadat ze hun zes kinderen met blauwzuur hadden vermoord pleegden hij op 1 mei 1945 met zijn vrouw zelfmoord, nadat zijn poging een wapenstilstand met de Russen te bereiken mislukte. Daarmee volgde hij zijn 'Führer' die een dag eerder zelfmoord had gepleegd.

60 Meer informatie over Goebbels.

60 http://nl.wikipedia.org/wiki/Joseph_Goebbels
http://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_Goebbels

61 <http://de.wikipedia.org/wiki/K98>
http://nl.wikipedia.org/wiki/Mauser_Karabiner_98k

pag. 160: karabijn 98

Duitse infanteriekarabijn tussen 1935 en 1945. Grendelgeweer: elke kogel moest met een grendel vanuit het magazijn naar de kamer worden geduwd. Het geweer was uitermate betrouwbaar en daarom succesvol.

60 Meer informatie over deze karabijn.

pag. 168: zender met de vier paukenslagen

Radiozender van de geallieerden die begon met de eerste vier noten van Beethovens 5e symphonie.

pag. 169: MP

Militaire Politie.

pag. 171: Het morgenrood tegemoet...

Strijdlied van de Arbeidersbeweging. Tekst (1907) van Heinrich Eildermann (1879 - 1955), leraar en sociaaldemocraat uit Bremen, met als titel Lied der Jugend. Het lied werd voor het eerst 1910 gepubliceerd in het tijdschrift Arbeiter-Jugend, waarbij Eildermann zich van het pseudoniem Heinrich Arnulf bediende. De melodie komt van het Andreas Hofer-Lied (das sinds 1948 de officiële hymne van Tirol is). Componist is Leopold Knebelberger (1814-1869), die het in 1841 schreef.

Tekst:

Dem Morgenrot entgegen,
 Ihr Kampfgenossen all!
 Bald siegt ihr allerwegen,
 Bald weicht der Feinde Wall!
 Mit Macht heran und haltet Schritt!
 Arbeiterjugend? Will sie mit?
 Wir sind die junge Garde
 Des Proletariats!

Wir haben selbst erfahren
 der Arbeit Frontgewalt

in düstren Kinderjahren
 und wurden früh schon alt.
 Sie hat an unserm Fuß geklirrt,
 die Kette, die nun schwerer wird.
 Wir sind die junge Garde
 Des Proletariats!

Die Arbeit kann uns lehren
 und lehrt uns die Kraft,
 den Reichtum zu vermehren,
 der unsre Armut schafft.
 Nun wird die Kraft, von uns erkannt,
 die starke Waffe unsrer Hand!
 Wir sind die junge Garde
 Des Proletariats!

Wir reichen euch die Hände,
 Genossen all, zum Bund!
 Des Kampfes sei kein Ende,
 eh' nicht im weiten Rund
 der Arbeit freies Volk gesiegt
 und jeder Feind am Boden liegt.
 Vorwärts, du junge Garde
 Des Proletariats!

62 Meer informatie over dit lied

63 Beluister verschillende versies van dit lied.

62 http://de.wikipedia.org/wiki/Dem_Morgenrot_entgegen

63 Koorversie: <http://www.youtube.com/watch?v=Hvg3ycprX44>
 Hannes Wader: <http://www.youtube.com/watch?v=RAmpvm2XIk>